

Kostskolerne i Christiansfeld.

Af Sognepræst Dr. theol. **Jens Holdt.**

I.

Indledning. Historisk Oversigt.

Barnesindet er den modtagelige Muld, der forjætter Udsædens rigeste Høst. I Barneaarene fastlægges Menneskers og dermed ogsaa Folkenes senere Livsholdning. Den, der vil Fremtiden, maa derfor vinde Ungdommen og lære de unge Vejen, han ønsker de skal gaa. Han maa paatage sig Undervisningens og Opdragelsens store og skønne Opgave, det Saa-Arbejde i aabne Barnesind, som er Hjemmets fornemste Hverv her i Livet.

Kristus bød, at de smaa Børn skulde komme til ham, for at han kunde velsigne dem. Sine Lærlinge gav han den Anvisning, at de skulde lære de Folkeslag, de døbte til hans Navn, Kristendommens store Kærlighedsbud.

Om Paulus, Oldkirkens store Missionær, hører vi, at han i de af ham missionerede Middelhavslande indsatte unge Mænd, der skulde føre hans Missionsgerning videre paa Stedet. Om Ansgar, Nordens Apostel, berettes det, at han samlede danske Drengene omkring sig, og lærte dem det kristne Budskab, for at de saa kunde bringe det videre til deres Landsmænd.

Christiansfelds Grundlægger (1773), den svenskfødte Hugenot-Ætling Jonathan Briant, var klar over, at han maatte gaa samme Vej, om han skulde skaffe Herrnhutismen videre Indgang i Nordens Lande. Selv havde han i sine egne Lære-Aar virket ved Brødremenighedens Opdragelses-Instituter i Tyskland. Saasnart Forholdene i den ny anlagte Herrnhuter-Koloni her paa Grænsen mellem Nord- og Sønderjylland gjorde det forsvarligt, gik han i Gang med Oprettelsen af en Kostskole paa Stedet, med en Afdeling for Drengene og en for Piger. Brødrevennerne i Oplandet, omfattende hele Skandinavien, var blevne underrettede i Forvejen og havde givet Tilsagn om, saa vidt gør-

ligt at ville sende deres Børn til de nye Opdragelses-Instituter i Christiansfeld, den nygrundlagte »Guds By« i Norden.

Allerede 1775, den 4. Januar, begyndte Drengeskolen med Præstesønnerne Johannes og Christian Ewald fra Hviding som de første Elever. En Maanedstid senere, den 15. Februar, aabnedes Pigeskolen med Elisabeth Fabricius fra Humptrup Præstegaard og Margrethe Isager fra Vestjylland. I Aarets Løb kom flere til. Og Tilgangen voksede derefter jævnt Aar for Aar op imod Aarhundredskiftet. Fra alle Nordens tre Lande sendtes Børn til Undervisning og Opdragelse i Christiansfeld. I 1790-erne var man oppe paa det højeste Tal, som nogensinde naaedes, nemlig godt og vel 100 Kost-Elever.

Drengeskolen var til at begynde med anbragt i Brødre-Huset, og Pigeskolen i det foreløbige Menigheds-Hus. Men det hurtigt voksende Elev-Tal krævede ret omgaaende udvidede og forbedrede Lokaler baade til Undervisning og Logis. 1784 fik Pige-Afdelingen sin egen nye Bygning, efter at den fra 1780 havde haft til Huse i Enke-Huset. Dreng-Afdelingen drog 1788 ind i sin store Nybygning, der allerede 1796 maatte udvides yderligere. Nye Lokale-Forbedringer kom til, efter som Tiden krævede dem. Gymnastiksal byggedes 1862.

Men Skolernes Vækst i Koloniens første Blomstringstid forlangte i første Linie en gennemført Organisation af selve Undervisningen og hele Omsorgen for de Menigheden betroede Børn. Der oprettedes derfor (1780) et Inspektør-Embedet ved Skolerne, og lidt senere (1785) yderligere et særligt Husfædres-Embedet, som besattes med et Ægtepar, der — i Forældrenes Sted — skulde drage Omsorg for Elevernes hele legemlige og sjælelige Vel, gøre det hjemligt for dem og danne Forbindelsesleddet til deres Hjem. Siden (1810) forenedes de to Embeder igen til ét, Skole-Lederens, der skulde være gift.¹⁾

Kostskolerne opretholdtes det 19. Aarhundrede igennem indtil 1891, da de ophævedes paa Grund af manglende Pensio-

¹⁾ Særlige Husfædre var: 1785—89 David Zimmer, 1789—1804 Carl Gottlieb Dietrich, 1804—10 Christoph Senft, alle indkaldte Tyskere.

nærer udefra. Man fortsatte saa med almindelig Dag-Skole indtil 1920, da Skole-Undervisningen paa Stedet blev opgivet af Brødremenigheden og gik over paa private Hænder.²⁾

Skolernes Trivsel var i dette forholdsvis lange Tidsrum i mangt og meget afhængig af de skiftende ydre Tidsomstændigheder. Da det 18. Aarhundredes Freds- og Lykke-Tid i Norden med Begyndelsen af det nye 19. Aarhundrede afløstes af Krigs- og Nødstider for vort Land, der med kortere eller længere Mellemrum kom til at præge hele dette Aarhundrede, maatte Skolerne i Christiansfeld ogsaa tage deres Part af Tidens Skæbne. Napoleonskrigene i de første to Aartier med Dyrtiden i Følge mindskede, ja standsede en Overgang Tilgangen helt fra Sverige og Norge og hæmmede den betydeligt fra Danmark. Dertil kom, at Statens Forbedringer af det officielle Skolevæsen i Begyndelsen af Aarhundredet — en Frugt af det 18. Aarhundredes Oplysnings-Bestræbelser — svækkede Trangen til at sende Børnene saa langt hjemmefra. Den hermed sammenhængende folkelige Vækkelse og vaagnende nationale Bevidsthed i Romantikens Tidsalder virkede i samme Retning. 1831 var man af de her nævnte Aarsager nede paa kun 13 Elever ude fra, foruden Dag-Eleverne. Siden øgedes Tilgangen udefra igen betydeligt, men blev — i Forbindelse med Bismarck-Krigene — igen udsat for stærke Svingninger, der især gjorde sig gældende efter Statsskiftet 1864. Antallet af Pensionærer aftog herefter jævnt, medens til Gengæld Tallet paa kun skolesøgende Elever baade fra selve Byen og fra Omegnen tiltog i stigende Grad.

Selvom Skolens udtalt kristne Grundsigte hele Tiden igennem forblev det samme, og Undervisningen i Kristendom stadig var det bærende Fag, kunde det ikke undgaas, at de politiske Omskiftelser kom til at øve deres Indflydelse paa Skolens Program. Et fremtrædende Punkt i dette havde hele Tiden været, at Eleverne her — ved Siden af almindelig Sprog-Undervisning — især grundigt kunde lære det tyske Sprog. Men efter

²⁾ Den nuværende private Realskole, der af Brødremenigheden har lejet de gamle Skolelokaler.

1864 betragtede Skolens Ledelse sig fuldt ud som staaende i selve Tyskhedens Tjeneste i Grænselandet. Kolonien Christiansfeld betragtedes af Bismarcks Preussen som en værdifuld tysk Bastion ved den nye Statsgrænse mod Nord og fandt tilsvarende Øvrighedsgunst. Denne germaniserende Indstilling, der ikke havde været understreget under dansk Statsstyre i den forudgaaende Tid siden Grundlæggelsen, lukkede selvfølgelig i høj Grad af for Tilgangen fra Nord. En vis Erstatning herfor bragte en forbigaaende Søgning af engelske Elever.

Af særlige Begivenheder i Skolens Historie kan nævnes Jubilæums-Festlighederne i 1825 og 1875. Begge gav en velkommen Anledning til ny Hvervning. I 1825 forfattedes en Jubilæumskantate, der blev sunget ved Festlighederne og sendt til forhenværende Elever. Der havde i de første 50 Aar da været 988 Elever, 790 udefra og 198 fra selve Byen! Nævnes skal endvidere ikke saa faa Besøg af den danske Konge og andre Medlemmer af Kongehuset, naar de var paa Gennemrejse mellem Kongeriget og Hertugdømmerne.³⁾ Ogsaa den svenske Konge standsede en enkelt Gang i Christiansfeld (1805) og lod sig Byen og dens Indretninger forevise. Et ubehageligt Minde blev Kosakernes Besættelse af Byen under Tettenborn 7.—16. Januar 1814; men man slap dog naadigt, efter at Inspektør Sønnichsen havde forevist Byen for Generalen. Muligvis har denne i Forvejen haft et fordelagtigt Kendskab til Brødrekolonien Sarepta, grundlagt 1767 ved Volga-Knæet i Sydrusland, en sydlig Forstad til det nuværende Stalingrad. Under de slesvigske Krige var der jævnlige Indkvarteringer i Byens rummelige Lokaler. Kirkesalen blev brugt som Lazaret.

Fra Tid til anden blev Skolerne hjemsøgt af epidemiske Børnesygdomme, der voldte megen Ængstelse og Bekymring hos Lederne, og ikke mindre hos Forældrene hjemme, der dog lod sig

³⁾ Arveprins Frederik 1785 og 93, Kronprins-Regenten 1787, 90, 92, 94, 96, 99. (Illumination 1794 og 96); Fr. VII. 1809 og 1831; Kronprinsen 1838; Chr. VIII. 1840 og 43; Fr. VII. 1858

berolige ved at vide deres Børn i moderlige Hænder paa Stedet. Mest smerteligt var det naturligvis, naar der indtraadte et Dødsfald blandt Eleverne, hvilket hændte adskillige Gange i den første Tid. (16 indtil 1825). Men ogsaa i dette Tilfælde maatte man give sig tilfreds i Troens Forvisning om, at Barnet nu fra Forgaarden i Menigheden var hentet ind i Himlens Helligdom.

II.

Skolens Ledere.

Ved Siden af de ydre Vilkaar, som Skolen maatte tage og bære med større eller mindre Held, var dens Trivsel og gode Rygte naturligvis ogsaa i høj Grad afhængig af de Mænd og Kvinder, der stod med Ansvar for Undervisningen og Opdragelsen i Institutet. Det er uoverkommeligt at nævne alle Lærernes og Lærerindernes Navne, der her i Aarenes Løb har øvet en faglig og personlig Indsats. Jeg skal indskrænke mig til først at give en skematisk Oversigt over Lederne gennem hele Tidsrummet,⁴⁾ for derefter at omtale et Par fra den danske Tid noget udførligere.

1775—77: David Piesch, 1742 London—1798 Barby, Elev paa Brødremenighedens Skoler i Marienborn, Lindheim, Barby og Gross Henersdorf, Lærer i Niesky og Amsterdam, — siden i Barby.

1777—80: Georg Jacobsen Wemmenhøy, 1713 Odense — 1788 Christiansfeld, Søn af Raadsherre, 1734 Student ved Københavns Universitet, Ophold i Norge og Lifland, 1781 pensioneret.

1780—85: Johann Christian Beatus Neumann, 1750 Meerholtz, Thüringen — 1816 Sarepta, Brødrekoloni ved Volga-Knæet i Syd-Rusland. Elev paa Brødremenighedens Pædagogium i Niesky og Seminarium i Barby, — siden i Herrnhut og Lifland.

1785—86: Friedrich Benjamin Reichel, 1759 Neukirch, Sachsen — 1835 Königsfeld. Præstesøn, Elev Niesky og Barby, 1785 Medhjælper Christiansfeld, — siden: 1792 Protokolfører ved U. A. C., (Unitets Aeldste Conferens), 1797 Præst Ebersdorf, 1800 Neuwied, 1807 Ebersdorf, 1816 Basel. 1818 Sarepta (Biskop), 1825 Königsfeld.

1786—94: David Schiffert, 1758 Königsberg — 1814 Niesky. Købmandssøn, 1776 Elev i Barby, Lærer Gnadenfrei, Schlesien, 1781

⁴⁾ Jfr. Oversigten i Christiansfeld Realskoles Elev-Aarsskrift 1936 og 37.

Førstelærer Chrfl., — siden: 1794 Præst Haarlem, Holland, 1799 Uhyst, 1801 Altona, 1810 Kbhvn.

1794—1801: Johannes Nielsen, 1763 Kiel — 1814 Neusalz, Schlesien. Gennemgik fra 3 Aars Alderen Brødremenighedens forskellige Anstalter, Lærer Niesky, Uhyst og Chrfl., — siden: Præst Norden, Holland, Altona og Nsalz.

1801—04 og 1810—32: Sønnich Sønnichsen, 1770 Hellevad, Aabenraa Amt — 1852 Hrnht. 1780 Elev i Chrfl., 84 Niesky, 89 Barby, 93 Lærer Niesky, 97 Chrfl., — 1804—10 og 1832—43 Protokolfører ved U. A. C.

1804—1807 og 1809—10: Peter Treschow, 1760 Drammen -- 1827 Nwied. Købmandssøn, Broder til Filosofen Niels T., 1786 Elev i Zeist, 1774 Niesky, Lærer Zeist og Barby, 1789 Præst Amsterdam, 92 Forstander Kbhvn., 99 Præst Chrfl., 1811 Zeist, 1817 Agent for det britiske Bibelselskab og Israelsmissionen i London, 1825 Præst Nwied.

1807—09: Christian Ferdinand Wunderling, 1777 Halberstadt — 1850 Gnadenfrei. Lærersøn, 1795 Student i Halle, 97 Lærer Uhyst, 1801 Barby, 03 Niesky, — siden 1809 Medhjælper Hrnht., 11 Stockholm, 14 Præst Chrfl., 18 Gnadau, 25 Gnfrei.

1832—51: Philip Jacob Roentgen, 1777 Nwied -- 1855 Königsberg. Fader Møbelfabrikant, 91 Elev i Barby, 95 Niesky, 89 Lærer Nwied, 1803 Protokolfører ved U. A. C., 04 Præst og Inspektør Gnfl., 18 Nwied, 27 Chrfl., 51 Königsberg.

1851—59: Peter Nyborg Hesselberg, 1804 Kbhvn. -- 1859 Chrfl. Præstesøn, 1834 Lærer Chrfl., 40 Medhjælper Ebersdorf og Nwied, 46 dansk Præst og Medinspektør Chrfl.

1859—68: Carl Ludwig Hermann v. Bülow, 1820 Rathenau — 1898 Niesky. 1828 Elev i Gnfrei, 31 Niesky, 56 Stockholm, — siden: 1868—82 Inspektør Kleinwelka.

1868—73: Arthur Guido Burkhardt, 1832 Niesky — 1903 Hrnht.. Apotekersøn, 1844 Elev i Niesky, 50 Gnfl., 53 Lærer Ebersdorf og Niesky, 59 Docent Gnfl., — siden: 1873 Inspektør Königsfld., 81 Præst Berlin, 86 Neudietendorf, 86 Missionsdirektør Berthelsdorf, 94 pensioneret.

1873—76: Carl Otto Leopold Garve, 1834 Altona — 1902 Kassel. Præstesøn, 1856 Lærer Lausanne, 58 Ebersdorf, 62 Nwied, 65 Inspektør Königsfld., 70 Missionær paa Barbados, — siden: i Zeist, Berlin og Ndietendorf.

1876—82: Emmanuel Gustav Hentschel, 1823 Königsberg — 1884 Goldberg, Schlesien. Søn af Societetsarbejder. Elev i Niesky og Gnfl., Lærer Königsfld., Chrfl., og Gnberg, Societetsarbejder Strasbourg, Præst Haarlem og Ebersdorf.

1882—93: Friedrich Ernst Mory, 1842 Niesky — 1908 Ebersdorf. Elev i Niesky, Lærer Nwied, Medhjælper Hrnht., Soc.-Arbejder Danzig, — siden Forstander Berlin.

1893—99: Johannes Martin Burkhardt, 1858 Göteborg — 1913 Hrnht. Søn af Soc.-Arbejder, Elev i Klwelka og Niesky, Lærer Gnflid. og Niesky, 1889 Medhjælper Chrflid. — siden: Præst Gnadau, 1901 Inspektør Nwied.

1899—1901: Max Moritz Meyer, 1860 Ober Peilau, Schlesien — 1942 Mocker, Schlesien. Købmandssøn, Elev i Niesky og Gnflid., Lærer Königsfld., — siden: Præst Nsalz, 1906 Diaspora-Arbejder i Warthebruch, 10 Medhjælper Ebersdorf, 12 Soc.-Arbejder Görnitz, 28 pensioneret.

1901—12: Carl Johannes William Breutel, 1865 Haarlem — 1941 Nwied. Præstesøn, Elev i Strasbourg, Niesky og Gnflid., 1888 Lærer Chrflid., 93 Niesky og Gnadau, — siden: 1911 Præst Chrflid., 12 Basel, 19 Berlin, 34 pensioneret.

1912—20: Alexander v. Dewitz, 1870—1929 Ebersdorf, 1899 Lærer Klwelka, Nwied og Niesky. Missionær Syd Afrika, — siden: Inspektør Gnfrei og Præst Hausdorf. —

Af de ovennævnte Skoleledere skal nu et Par fra den danske Tid lidt nærmere omtales, to af dem mere udførligt.

Neumann var den første egentlige Inspektør. Han havde dog et svageligt Helbred, saa den, der maatte bære Arbejdet, har været Førstelæreren Schiffert, der siden blev hans Efterfølger. Han var Østpreusser og synes at have været en dygtig og energisk Skolemand, der bl. a. arbejdede med Udgivelsen af Skolebøger og i det hele satte Undervisningen i god Gænge. Men Skolegerningen har for ham som for de fleste andre yngre Mænd i Embedet været et Gennemgangsled til Præstegerningen. Hans Afløser, Nielsen, var fra Kiel, Søn af en velhavende herrnhutisk Tobaksfabrikant, formodentlig Slesviger af Fødsel. Han havde aabenbart gode Evner, men tillige en lidt ustadig Karakter. Ogsaa han gik efter Lære-Aarene i Skolen ind i Præstegerningen.

Først med Sønnich Sønnichsen, født den 11. Oktober 1770 paa Hellevad Vandmølle, 15 km Vest for Aabenraa, kom en Mand til at indtage Lederposten, der udelukkende helligede sig Skolearbejdet og i dette fik sin Manddomsgerning. Det var utvivlsomt en stor Hjælp for ham i Gerningen, at han som Nordslesviger var blevet tvésproget med dansk Modersmaal og tysk Kultursprog. Som 10-aarig Dreng var han (1780) blevet

sendt til Skole i Christiansfeld, hvor han efterhaanden efterfulgtes af otte yngre Søskende. Hans Forældre var velhavende Møllerfolk, der ved samme Tid flyttede fra Hellevad til Taarning Vandmølle et Par km Øst for Christiansfeld. 1784 sendtes han som en af de første nordslesvigske Elever Syd paa til videre Uddannelse paa Brødremenighedens Pædagogium og Seminarium i Niesky. Blød og sart var han i Sindet. Han led derfor den første Tid i det fremmede meget under Hjemvé efter »Forældre, Slægt og Fædreland«, som han udtrykker sig i den »Levnedsbeskrivelse«, alle Brødremenighedens Medlemmer skulde nedskrive før deres Død. Men snart optog Studierne ham saa meget, at især de sidste tre Aar paa Seminariet blev en lykkelig Tid for ham, efter at han 1790 havde gennemgaaet en religiøs Krise i Forbindelse med dogmatiske Anfælgelser under Forskningen efter Sandheden. Da Studierne var lykkeligt tilendebragt, fik han i Sommeren 1793 Lov til at rejse hjem paa Besøg. Han blev derefter ansat som Lærer ved Pædagogiet i Niesky, hvor han i Sommeren 1796 oplevede en underfuld Bevarelse under et Lynnedslag i Skolebygningen. Aaret efter drog han atter Nord paa, denne Gang for at overtage en Lærerplads ved sin egen Barndomsskole i Christiansfeld. Han skulde samtidig være Præste-Medhjælper paa Stedet, baade i det tyske og det danske Sprog. Arbejdet synes at være lykkedes godt for ham, saa han 1801 kunde overtage Inspektør-Stillingen ved Skolen og samtidig indtræde i Menighedens Ældste-Raad paa Stedet.

Kun tre korte Aar forblev han dog i første Omgang i dette Embede, idet Unitetsledelsen 1804 kaldte ham som Protokolfører, for derved at lære én af sine yngre Medarbejdere nærmere at kende og give ham Lejlighed til at faa et fyldigere Indblik i hele Unitetets vidtforgreneede Arbejde Verden over. Samtidig fik han Tilladelse til at indgaa Ægteskab med Anna Sophia Kiørboe; hun var Købmandsdatter fra Christiania, født den 21. Juli 1779, havde været Elev paa Skolen i Christiansfeld og var nu Medlem af Søstre-Koret. Vielsen fandt Sted i Christiansfelds Kirkesal den 26. Oktober 1804, hvorefter de drog til Berthelsdorf

i Sachsen, det daværende Sæde for Unitetsdirektionen, hvor Sønnichsen altsaa skulde være Sekretær en vis Tid i Missions-Departementet.

Det blev en smertelig Afsked for de to Nordboer; og det blev nogle Aar med smertelige Oplevelser i det fremmede. Hustruen kom Døden nær ved en Dødfødsel (1805). Siden fødte hun Tvillinger (1807), af hvilke den ene straks døde og den anden, Emilie, forblev deres eneste Barn, siden gift med Forstander Friedrich i Gnadenfeld. Men Arbejdet i Missions-Afdelingen var til Gengæld baade oplivende og belærende for Sønnichsen og førte ham ind i Brødremenighedens verdensomspændende Virksomhed, dens særlige »Husholdning i den protestantiske Kirke« Jorden rundt.

1808 blev han ordineret til Diakon i Brødremenigheden og sendtes saa 1810 paany til Christiansfeld som Leder af Kostskolerne dér, idet han skulde overtage baade Inspektør- og Husfaderembedet. Saare lykkelig var han sammen med sin Hustru over denne nye Beskikkelse i Hjemstavnen. »Dermed fik jeg« skriver han senere i Tilbageblikket over sit Liv, »betroet en Gerning, som helt svarede til mine Ønsker og Anlæg og som tillige forekom mig at være af den største aandelige Betydning. Jeg var nemlig en stor Ven af Ungdommen, og jeg betragtede Opdragelsesinstitutterne som et Redskab, hvormed Brødremenigheden kan bidrage saare meget til Kristi Riges Udbredelse«.

Skolerne, der under Sønnichsens 6-aarige Fraværelse havde været lidt tilfældigt ledet, trængte paa daværende Tidspunkt til en ny, arbejdsivrig Lederhaand. Krigen og Fattigdommen tyngede paa Nordens Lande og afholdt Hjemmene fra at sende deres Børn til Christiansfeld. Sønnichsens eget Barndomshjem f. Eks. mistede hele sin Formue i Statsbankerottens Aar. Men han tog fat med ung Mod. Og hans medfødte Fortrolighed med Landets Forhold og hans hjertelige Personlighed drog atter nye Elever til Herrnhuter-Byen. En Overgang kom han til at staa som den mest betroede Mand paa Stedet, idet der ogsaa udenfor Skolegerningen gennem ham blev knyttet Traade fra den dan-

ske Kirke til Christiansfeld, nemlig i Bibel- og Missions sagen, der kom frem i disse Aar under Tilskyndelser fra England. B. F. Rønne, Dansk Missions Selskabs Stifter, Grev F. A. v. Holstein-Holsteinborg, Lederen af de vestsjællandske gudelige Forsamlinger, Professore i Teologien Jens Møller ved Københavns Universitet, Sekretæren i Dansk Bibelselskab, stod i Samarbejde og Brevveksling med Sønnichsen. Rønne besøgte paa sin Jyllandsrejse i Sommeren 1823 ogsaa Christiansfeld og sender Takkeskrivelse til Sønnichsen for det behagelige Ophold i Byen og Menigheden. Gennem Christiansfeld gaar Anmodningen fra en ung Mand, Chr. Christensen i Hee, om at blive optaget i Selskabets Tjeneste og udsendt som Missionær. Ogsaa Korrespondancen fra det slesvigske Bibelselskab i Byen Slesvig ved dets Sekretær Kontrolør H. W. Hansen gaar gennem Sønnichsen. De engelske Udsendinge til Skandinavien i Bibel- og Missions sagen, Dr. Steinkopf i 1812 og Ebenezer Henderson i 1816, henvendte sig under deres Gennemrejse-Ophold i Christiansfeld ligeledes til Sønnichsen, den tidligere Sekretær i Brødremenighedens Missions-Departement.

Men Skolearbejdet med alle dets store og smaa Bekymringer — som Rytmen i Til- og Fragangen af Elever, mere eller mindre heldige blandt disse, Lærer-Vanskeligheder og Forældre-Urimeligheder, økonomiske Sorger og Sygdomme paa Skolen, Sønnichsens eget alvorlige Sygdomstilfælde i 1826 (Underlivsbetændelse), alt tærede paa hans i Forvejen ikke alt for stærke Kræfter og bøjede ham til Tider langt ned. Han søgte da Lise for Sind og Tanker i Bønnens Samtale med Frelseren, enten i Lønkommeret eller paa ensomme Spadsereture i den frie Natur, hvis Skønheder han havde et aabent Øje for. »Med hellig Henrykkelse betragtede jeg de majestætisk herlige Værker fra Guds egen Skaberhaand«, siger han selv herom. Han havde tillige et følsomt Sind for Venskab, nærrede overhovedet paa Forhaand Tillid til Medmennesker, men maatte til Gengæld lide dobbelt, naar Tilliden og Venskabet kom ud for Skuffelser. Ogsaa en enkelt større Rejse foretog han i sin Skoles og Menigheds Ærin-

de, nemlig til København (1819), ved hvilken Lejlighed han modtoges i Audiens af Kongen.

Mod Slutningen af Tyverne steg Elev-Tilgangen fra Norge, der efter 1814 en Aarrække havde været standset, igen betydeligt, vel ikke uden Forbindelse med den derværende Societetsforstander Niels Johannes Holms Virksomhed, som fik en Del Haugianere til at sende deres Børn til Opdragelse i Christiansfeld. Men med Pariser Revolutionen 1830 og den Nationalisme, den vakte i Norge (gennem Henrik Wergeland) som andetsteds, svandt Tilgangen atter ind. I 1832 saa Sønnichsen sig derfor — i Betragtning af det ringe Elev-Tal og den herved voksende Gældsbyrde nødsaget til at bede om sin Afløsning. I 33 Aar havde han da øvet en Opdragelsesgerning ved Brødremenighedens Skoler. Som Forholdene var kommet til at ligge, blev der ingen større Ære til ham ved Afskeden; men alle maatte erkende hans Trofasthed i Anvendelsen af sine pædagogiske Talenter. For sin egen Part havde han gennem sine mangeartede Oplevelser i Skolearbejdet vundet »en dyb Viden om Livet og Menneskene«, der trods Malurten i Bægeret stemte hans Sind til Tak for Guds Godhed imod ham. Han forsøgte sig ogsaa med at give denne Hjertets Lovsang en poetisk Form, paa Tysk naturligvis.

Sønnichsen forlod med sin Hustru og Datter nu for stedse sin elskede Hjemstavn Nordslesvig. Vi forstaar, at det — efter hans eget Udsagn — skete »med meget blandede Følelser«. Men Brødremenigheden var blevet hans andet Hjem paa Jord. Han undgik derved ogsaa personligt at maatte tage Stilling til den dansk-nationale Vækkelse, som i Trediverne og Fyrerne brød frem i Grænselandet. I Berthelsdorf genoptog han sin Sekretærvirksomhed ved Unitets-Ledelsen. Men 1840 fik han et nervøst Febertilfælde, hvorefter han 1843 lod sig pensionere. Han flyttede nu til Datteren i Gnadenfeld, hvor han før sin Død (24. Januar 1852) endnu maatte lide under en Benskade efter et Fald (1846) og miste Synet paa det ene Øje efter et Slagtilfælde (1851).

B. F. Rønne sagde om Sønnichsen, at han »med Iver for Guds Riges Udbredelse« forbandt »Kyndighed om Vejen og Midlerne til at naa Maalet«. En ædel Herrnhuter var han og den eneste Nordslesviger, der kom til at indtage en ledende Stilling i Christiansfeld, hvorfor hans Navn ogsaa bør huskes i Nordslesvigs Kirke- og Skolehistorie. ^{4a)} — — —

Sønnichsens Efterfølger i Inspektør-Embedet blev den tyske Præst paa Stedet Philip Jacob Roentgen, der siden 1827 havde gjort Tjeneste i Menigheden. Han var fra Rhinlandet, født den 19. December 1777 i Brødrekolonien Neuwied ved Rhinen (skraat overfor Koblenz), hvor Faderen havde en meget betydelig Møbelfabrik. Han var bl. a. Leverandør til adskillige europæiske Hoffer mellem Paris og Petersborg, og fik i Anledning af den prøjsiske Konges Visit i Fabrikken Titel som dennes Agent ved Nedre-Rhinen.

Allerede som 4-aarig var Roentgen blevet sat i Brødremenighedens Kostskoler. Denne lidet barnlige Behandling har maaske bidraget til, at han stammede under Opvæksten, men har vel ogsaa styrket hans personlige Selvstændighed. Han gennemgik Pædagogiet og Seminariet i Niesky og blev 1798 ansat som Lærer ved Zinzendorf-Skolen i sin Hjemby Neuwied. Han vandt her sine Elevers fulde Hengivenhed, hvilket bl. a. kom til Udtryk i følgende vist ret usædvanlige Præstation. Med 5 af sine Elever tog han paa en Fodtur opad Rhinen til Svejtsen Alperne, med det Resultat, at han bragte yderligere 14 nye Elever med tilbage til Skolen. Snart blev han ogsaa Viceinspektør.

1803 knyttedes han som Sekretær til Unitets-Ledelsen i Berthelsdorf. Men allerede Aaret efter sendtes han som Præst og Skoleleder til Gnadenfeld i Schlesien. Det viste sig snart, at han ogsaa her forstod at bringe »en frisk og munter Aand« ind i Institutet, idet han bl. a. genoptog sine Elev-Fodture i større Stil, nu op i de schlesiske Bjerge. Men fremfor alt blev han Talsmand for den national-preussiske Rejsning, der greb om

^{4a)} Jfr. »Levnedsløb« i »Gemein Nachrichten« 1861, S. 750 ff.

sig blandt den tyske studerende Ungdom, da Riget laa nedtrampet under Napoleons Jernhæl. Han fulgte »Turnvater« J a h n s Eksempel og indførte militære Øvelser i Undervisningsplanen, for derigennem legemligt og sjæleligt at hærde Eleverne. Og da saa Raabet om væbnet Modstand lød 1813 efter Napoleons Nederlag i Ruslands Vinter, meldte hele øverste Klasse paa Skolen sig frivilligt til Fanerne. Roentgen gav dem sin Velsignelse ved Afrejsen. En af dem faldt som Løjtnant i Slaget ved Leipzig. Og da Krigen var endt, var det kun naturligt, at Roentgen (den 18. Januar 1816) holdt en »uforglemmelig Takkegudstjeneste«, i hvilken ogsaa Fæstningen Kosels Belægning deltog. —

1818 blev Roentgen Præst i Neuwied. Hans Prædikener her karakteriseres som hjertelige og virkningsfulde. I kirkepolitisk Henseende var han Talsmand for Unionen mellem Konfessionerne. Broderkærligheden maatte staa over de individuelle Læreforskelle. Han knyttede saaledes ogsaa Venskabsbaand med en katolsk Præst i Neuwied, den senere kendte Konvertit og Missionsmand F. G o s z n e r i Berlin. Bibel- og Missions sagen, der jo ligeledes vandt frem paa tværs af de konfessionelle Skranker, havde hans fulde Tilslutning.

Fra denne rige Gerning ved Rhinen kaldtes Roentgen saa 1827 af Overledelsen til Præst i Christiansfeld i Grænselandet mod Nord. »Usigelig svært« blev det for den nu 50-aarige at foretage dette Embedsskifte, der førte ham til helt ukendte Egne og fremmedartede Forhold. Han regnede heller ikke med at skulle blive ret længe i den nye Plads og gav sig derfor ikke til at lære Dansk. Men da han ved Siden af Præstegerningen 1832 ogsaa fik betroet Ledelsen af Kostskolerne, hvor han i Forvejen havde Religionstimerne, blev han efterhaanden mere og mere bundet til Stedet og Landet. Med ungdommelig Energi tog han fat paa Opgaven og fik den fastkørte Vogn i Gang paany. 1835 foretog han med Held en længere Rejse til Sverige og Norge for at hverve nye Elever. Et Brev fra hans Haand til den i sin Tid kendte, fra Frankrig indvandrede Handskefabrikant Mattat i Randers, giver et Begreb om hans Fremgangsmaade. Det er da-

teret Christiansfeld, den 20. September 1832, altsaa lige efter hans Overtagelse af Inspektør-Embedet, og lyder:

»Herrn C. Mattat in Randers. Ew. Wohlgeboren, habe die Ehre in der Anlage Ihren Wunsch zufolge, einen Plan über die meiner Direction anvertrauten Erziehungs Anstalten zu übersenden, wobey ich nur noch die Bemerkung hinzufüge, dass, da ich den Religions Unterricht bey unsern lieben Zöglingen selbst besorge — wöchentlich in 2 Stunden —, ich auch, wenn es von den Eltern gewünscht wird, die Confirmation derselben gratis übernehme; welches ich um so mehr mit wahrem Vergnügen thue, wenn, wie ich schon so oft mit Freuden bemerkt habe, die mit dem Gedächtniss gefassten Wahrheiten des Evangeliums sich auch in ihrer beseligenden Kraft an den Herzen unserer lieben Jugend beweisen.

Wenn Sie mir das Vertrauen beweisen, uns ein Kind anzuvertrauen, so darf ich hoffen, dass seine Erziehung under dem Gnadenbeistand Jesu Christi, zu Ihrer wahren Freude und Zufriedenheit nach Kopf und Herz gedeihen wird. In dieser angenehmen Hoffnung habe die Ehre mit der grössten Hochachtung mich zu zeichnen

Ew. Wohlgeb. ganz ergebener Diener

Ph. Roentgen, Prediger.

Skolen blomstrede paany. 1839 indrettedes en tredje Drengestue; 1845 var der 90 Elever, inclusive Dag-Eleverne; og Skolen var gældfri. Den evnerige og erfarne Skolemands Gerning var blevet kronet med Held.

Begivenheder i Familielivet knyttede ham yderligere til sit nye nordslesvigske Virkested. 1841 døde hans første Hustru og begravedes paa Christiansfelds »Guds Ager«. Datteren Emilie var 1840 blevet gift med Missionær H a u s e r i Dansk Vestindien. Sønnen L o u i s, der havde studeret Medicin i Kiel, gik 1843 som Missionslæge til Syd Afrika. 1846 viede han to af sine Børn til Slesvigere, Sønnen A u g u s t til I d a M a t t h i e s e n og Datteren L o u i s e til C h r i s t i a n C h r i s t i a n s e n, hvorefter de nygifte Par flyttede henholdsvis til Göteborg og Petersborg, hvor Roentgen Aaret efter besøgte dem.

Grænselandets nationalpolitiske Begivenheder maatte efter hans tidligere Erfaringer i Grænseegnen mod Øst naturligt nok stærkt optage hans Sind. Det var givet, at han maatte dele det tyske Standpunkt. Men da den slesvig-holstenske Rejsning i 1848—50 mislykkedes, saa' ogsaa han — sammen med mange an-

dre tyske Embedsmænd — sig nødsaget til at forlade Landet. 1851 fik han Ansættelse som Societets-Arbejder i Königsberg, hvor han døde den 16. April 1855. ^{4b)}

Den norske Forfatterinde *Camilla Collet*, Henrik Wer-gelands Søster, der var Elev paa Skolen i Christiansfeld 1827—29, giver i sin selvbiografiske Bog »I de lange Nætter« følgende smukke Karakteristik af Roentgen som Religionslærer:

»Religionstimerne hos Roentgen regner jeg for de herligste, interessanteste Læretimer, jeg har oplevet i mit Liv. Vi glædede os alle til dem. Enhver af os var stolt ved bagefter at kunne sige: han spurgte mig i det eller det. Roentgen var blevet vor Helt; bare han gik forbi Anstalten, var det en Begivenhed. O, nej! han var ikke ung eller personlig indtagende! Det var en ældre, lidt tør og alvorlig Mand uden for Timerne; men i dem blev han forynget, han blev varm og veltalende. Det var, som han havde noget rigtig glædeligt at meddele os. Og vi, hvor modtagelige! Som Smaabørn, man har lovet at skulle se skønne Rariteter og Verdens syv Underværker, sad vi begærlige, spændte paa, hvad herligt han vilde vise og forklare os. Og han rullede op et Stykke Himmel efter det andet for vore undrende Blikke; men vi havde den Følelse derved, at vi sad lunt og trygt paa den grønne Jord. Ja, det var netop fra dette Standpunkt, vi forstod Himlen bedst. Han udlagde os Biblen omtrent indtil Josva Bog; alt imellem fortalte han os interessante og rørende Træk fra Livet, hvori Gud ikke altid blev nævnt i Ord; men hvad, behøvedes det? Enhver, der besøger Strassburger Dom, ved, at Erwin von Steinbach har bygget den, hans Navn vil tone usynligt under Buene; men man udtaler det ikke ved enhver Enkelthed, man peger paa. Og *Han*, der skabte Erwin og Jordens prægtigste Dom gennem ham, og den store Dom, som hvælver sig over dem begge, behøver vi at tage denne Bygmesters Navn idelig i Munden? Kan man undgaa at tænke paa ham hundrede Gange om Dagen? Saa knyttede sig vor unge, nyvakte Bevidsthed om *Ham* sig til alt, hvad der kom os for og bevægede os om Dagen; vi kunde ikke tage Fejl af, hvad der var af *Ham*, lige saa lidt som man kan tage Fejl af Lys og Mørke. Alt, hvad der var vak-kert, hvad der voldte ren, angerløs Glæde — naar vi fordrog hverandre — og gjorde hverandre noget godt — Tanken paa Hjemmet — Naturens, Kunstens Herlighed, der endnu laa som en dæmrende Anelse i vor Sjæl! Gennem begge vore Lærerinder, hvoraf den ene var god og blid, den anden alvorlig, streng og blid — jeg holdt af dem begge — talte *Han* dadlende og rosende til os. Han trængte sig til os i alt, at vi kunde fatte og elske *Ham*, vi stakkels umyndige, uartig-

^{4b)} Jfr. »Levnedsløb« i »Gemein Nachrichten« 1859, I.

fødte, i Sanselivet bundne, efter Liv og Frihed sukkende Menneskebørn, ja, for at vi rigtig kunde fatte og elske ham, steg han lyslevende ned til os i Jesu Kristi Skikkelse. Saadan lærte den kære Præst i Christiansfeld os det. Har jeg misforstaaet ham i noget, da vil han tilgive mig i sin Grav.« —

Roentgens danske Medarbejder i Skolerne (1834—40 og 1846—51) og senere Afløser som Inspektør i Aarene mellem de slesvigske Krige (1851—59†) var — undtagelsesvis — en Mand fra Kongeriget, Peter Nyborg Hesselberg, Præstesøn fra København og teologisk Kandidat fra Universitetet. Han havde fundet ind i Brødresocietetet i Hovedstaden og betragtede derefter Brødremenigheden som sit aandelige Hjemsted. Hans Ansættelse i Christiansfeld har vel været tænkt som en vis Afbalancering af den ellers overvejende tyskfødte Arbejderstab. 1846 fik han ogsaa overdraget det danske Aftensangs-Præsteembede efter Niels Johannes Holms Død (1845). Under den dansk betannede, politiske Kurs i Hertugdømmerne efter Treaaars-Krigen blev han — naturligt nok — Skolens Leder. Men han var ogsaa den sidste indfødte Inspektør. For Eftertiden var det indvandrede Mænd Syd fra, der stod i Spidsen for Skolen. Deres Saga skal ikke nærmere omtales her.

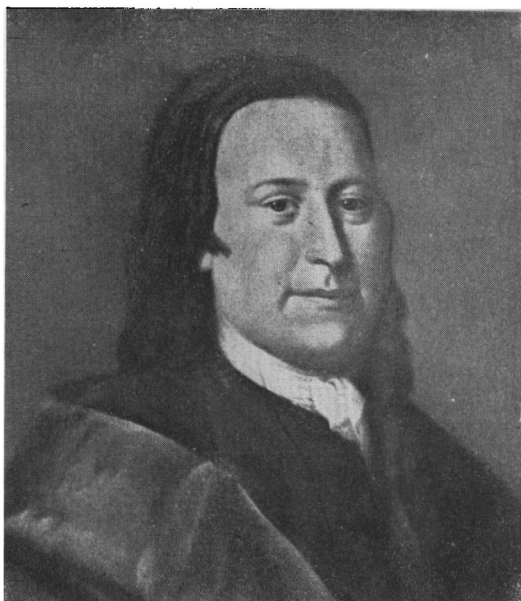
III.

Dagligt Liv i Institutet.

Eleverne, som skulde medbringe Sundhedsattest, optoges sædvanligt i Alderen mellem 6 og 10 Aar, og udskreves igen i Konfirmationsalderen. I Regelen maatte man forpligte sig til et Ophold paa mindst tre Aar i Skolen. Fra omkring 1815 foregik ogsaa Konfirmationen for det meste i Christiansfeld.

Pensionsprisen laa aarligt omkring 60 R. Schl. Holst. Cour. for Drengene og 50 for Piger, og skulde erlægges kvartalsvis forud. Et Indskrivningsgebyr paa 4 R. betaltes ved Indtrædelsen. For disse Penge beholdt man saa Opdragelse og Undervisning, Kost og Logi med Lys og Varme og Vask. Krops- og Sengeudstyr maatte medbringes. Udgifter til Skolebøger og andre Rekvisiter,

Johann Amos Comenius
(Komensky), 1592 - 1670.
Brødrepedagogikkens
Grundlægger.

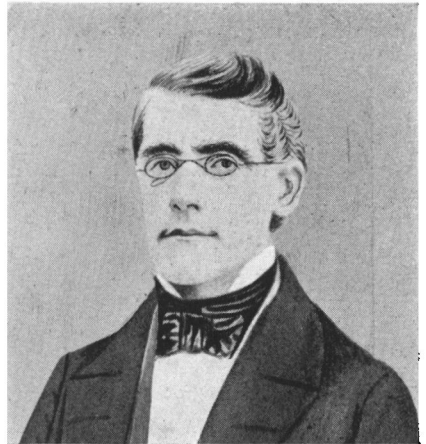
N. L. v. Zinzendorf, 1700 - 1760.
Brødreminighedens Stifter

Philip Jacob Roentgen, 1777—1855.
Skoleinspektør i Christiansfeld 1832—1850.
(efter F. C. Høy; Christiansfeld 1773—1923)

Jonathan Briant, 1726—1816.
Christiansfeld-Skolernes
Grundlægger

Peter Nyborg Hesselbjerg, 1804—1859.
Skoleinspektør i Christiansfeld 1851—1859.

Privatundervisning, Reparation af Tøjet, Læge og Medicin, Ekstraforplejning, Lommepenge m. v. skreves paa Regning.

Undervisningsmateriellet i Skolen har efter Nutidsbegreber naturligvis ikke været rigeligt. Men det vigtigste i saa Henseende var og er jo ogsaa Lærerens faglige og pædagogiske Dygtighed, dvs. det levende Ords Undervisning, hvilken netop Herrhuterne gik i Spidsen for. Som Fibel brugte man indtil 1791 en fra de tyske Brødremenigheder, der saa afløstes af den, som Skolens daværende Førstelærer David Schiffert udgav. 1799 fik hvert Barn en trykt Regnebog (Heynaz).

Særligt dygtige og egnede Elever blev af Styrelsen foreslaaet til at fortsætte Skolegangen paa Brødremenighedens højere Skoler i Tyskland (Pædagogium og Seminarium), hvorefter de saa overgik i Menighedens aktive Tjeneste.

Paa Timeplanen fandtes de almindelige Skolefag som Læsning, Skrivning, Regning og Mathematik, Religion (luthersk), Verdenshistorie, Geografi og Naturvidenskab, dertil Sprog, i første Linie Tysk, men efter Ønske ogsaa Engelsk, Fransk, Latin, Dansk og Svensk, endvidere Tegning, Sang, Gymnastik og Haandarbejde, — altsaa et Realskolepensum. Undervisningsplanen blev iøvrigt delvis tilpasset efter den enkelte Elevs Anlæg og Ønsker. En aarlig Eksamen indførtes i 1790-erne. Fra Midten af det 19. Aarhundrede gaves en 14 Dages Sommerferie.

En streng Orden og Punktlighed herskede i Institutet. Hertil krævedes, at Eleverne var under stadigt Opsyn, baade under deres Arbejde og i deres Fritid. Man boede sammen paa Fællesstuer, 10 til 12 Elever paa hver med to Brødre som Stueforesatte, hvorved man tilsigtede at danne et »Livsfællesskab«, en »Familie«. Adspredelse sørgedes der for gennem fælles Spadse-
reture, med Skøjteløb om Vinteren og Badning om Sommeren, og saa anden Underholdning indendørs, f. Eks. ved Oplæsning og Indøvelse af dramatiske Værker eller ved smaa Koncerter. Ogsaa den regelmæssige fælles Kirkegang Helligdag og Søndag gav en tiltrængt og inspirerende Afveksling i Dagens Program. I 1840erne saa dette f. Eks. saaledes ud: Kl. 5: Vækning

(om Vinteren noget senere), Morgensang og -mad, 6—7: Lektie-læsning, 7—12: Undervisning med Frikvarter og Frokost, 12: Middag og Fritid, 2—4: Undervisning, Mellemmad, 4—7: Arbejdstid, 7: Aftensmad og Fritid: 9: i Seng.

Maaltiderne indtoges i Fællesskab i Spisesalen. Forplejnngen leveredes fra Korhusenes Køkkener. Først 1841 fik man efter et længere næret Ønske eget Køkken. Kosten synes at have været jævn, men til Gengæld nærende, selvom der naturligvis jævnligt blev klaget over dens Utilstrækkelighed fra Elever, der var forvænnede hjemmefra. En Overgang imødekom man — uheldigvis — Klagen ved at indrette et Ekstrabord mod særlig Betaling. — Man sov i fælles Sovesal. For syge Elever var der indrettet en mindre Sygestue.

Besøg af Forældre og Bekendte paa Stedet saas ikke gerne, idet disse i Regelen gav Anledning til mulige Ophævelser fra Elevens Side, og i det hele til Forstyrrelser i Opdragelsens Gang. En Foresat skulde derfor altid overvære Samværet mellem de besøgende og Barnet. Besøg hjemme var — delvis paa Grund af Afstandene og Rejsens Besværligheder, men ligeledes af pædagogiske Grunde — yderst sjældne. Skulde Maalet med Skolen naas, maatte Eleven i den fastsatte Tid helt indordne sig paa Stedet og betragte dette som sit midlertidige Hjem. Elevens Korrespondance med Forældrene gik af den Grund altid gennem Institutfaderens Haand.

Til Gengæld søgte Skolen saa i fuldeste Maal at byde Eleven et virkeligt Hjem paa Stedet. Et godt Indblik i denne Bestræbelse faar vi gennem en Pro Memoria, som Jonathan B r i a n t ved sin Visitats i 1790 affattede. Det skal gengives i Oversættelse:

»Af Institutfaderen, som forestaar de to Pensionsanstalter for Dreng og Piger i Christiansfeld, ventes det:

1) At han bærer Opdragelsen af den ham betroede Ungdom for Frelseren paa sit Hjerte og helt lever for denne sin Opgave;

2) At han er opmærksom paa Børnenes aandelige Udvikling («Herzens Gang») og i det Øjemed staar i fortrolig Tankeudveksling med Kor-Plejerne, og lader det være sin Hovedopgave at faa Børnene til

at holde af Frelseren, saa de gaar frem i Kærligheden til og Erkendelsen af Ham, og blive bevarede for alt, som besmitter;

3) At han sørger for Dannelsen af de unges Sind og Tanke, saa at et klart, oprigtigt, ædelt, uaffekteret Væsen ved Guds Naade maa indpodes i deres Hjerter, og det mørke, dulgte, indeklemte, trodsige, saa vel som det frække, raisonerende, satiriske maa holdes nede;

4) At der vaages over Flid og Troskab i Skolegangen, at Lektierne læses regelmæssigt og ordentligt, hvilket alt til Stadighed drøftes sammen med Skoleinspektøren;

5) At Velopdragethed og gode Sæder fremmes, og de Unge stadig tilskyndes hertil;

6) At der nøje agtes paa Børnenes Sundhed og alt undgaas, som kunde skade denne, overhovedet at der i det Stykke udvises den Troskab og det Tilsyn overfor sunde og syge, som Forældre vilde udøve;

7) At der holdes paa Renlighed og Orden, saa vel hos hvert Barn særskilt, som paa Stuerne og i Klasserne;

8) At de Børnene tilhørende Ting som Klæder, Vasketøj og Værdigenstande holdes i Orden og god Stand, som overhovedet den ydre Omsorg for Institutbørnene paahviler Husfaderen og -moderen;

9) At der ogsaa vaages over Stue-Brødrenes og -Søstrenes hele Opførsel, deres Behandling og Vejledning af Børnene, saavel som disses legemlige Pleje;

10) At der føres ordentligt Regnskab over Indtægter og Udgifter, korresponderes med Forældrene, og Institutplanen i det hele overholdes; overhovedet at Institutfaderen og hans Hustru staar i stadig Forbindelse med Institutdirektionen paa Stedet, intet af Vigtighed foretager sig uden at raadføre sig med denne, fra Tid til anden for denne fremlægger Institutets økonomiske Status, og i stort som smaat anser sig som ansvarlig overfor denne.« — — —

I en »Kort Efterretning om Opdragelses-Institutterne for Drengene og Pigebørn i Christiansfeld i Hertugdømmet Slesvig«, trykt 1846 i Odense, siges der bl. a., at Opdragelsen dersteds har »en dobbelt Bestemmelse, dels den at danne Mennesket for det jordiske Liv, dels og fornemmelig den, at danne det til Borger for hin salige Evighed (smlgn. Mark. 10,14)«. Maalet søges naaet 1) ved Evangeliets Prædiken, 2) ved Aandens Dannelse, 3) ved det udvortes Menneskes Opdragelse.

Under det første Punkt fremhæves den evangeliske og punktligge Aand, som Opdragelsen ledes i. Opdragerne vil være Elevernes Venner og ved deres Eksempel vise, »at man kan være en Christen og dog glad og munter«. Behøves der Tilrettevis-

ning, maa det — med Kristus som Forbillede — være Kærligheden og ikke Vreden, som dikterer denne. Legemlig Tugtelse undgaas helt, alt for megen Moraliseren ligesaa, idet denne sidste er en »Nedværdigelse af det guddommelige Ord« og »sløver den ungdommelige Følelse for vor hellige Tro«.

Under Punkt 2 betones det praktiske og karakterdannende i Undervisningen. Man vil »undgaa al død, abstrakt Lærdom« og gøre Undervisningen livsnær. I Sprogundervisningen lægges derfor Modersmaalet til Grund. I Verdenshistorien er det Dømmekraften, som skal skærpes, og ikke blot Hukommelsen, som skal øves. (Altsaa intet Terperi!) I Naturhistorien ses paa Udvikling af Iagttagelsesevnen og af Selvvirksomheden. Tegning og Sang betragtes som pædagogisk grundlæggende Fag. Om det sidste siges: »Vi ansee Musik som en vigtig Deel af Opdragelsen, idet Intet er saa meget skikket til paa rette Maade at forædle og opløfte Gemyttet som netop denne. Fortrinligvis erkjende vi dette med Hensyn til Sangen, hvor tillige Vanen til fælles Samvirken bidrager til at vække Almenfølelse.« —

Punkt 3 understreger Gymnastikkens Betydning og i det hele taget Legemets Pleje og Hærdning gennem Afvaskning, Badning, Leg, Fodture, Havearbejde o. lign. —

En Forstanderinde i Pigeskolen har med sirlig Skrift optegnet sine Tanker om den herrnhutiske Opdragelse i et Hæfte, hvori vi blandt meget andet smukt og rigtigt kan læse følgende (gengivet i Oversættelse):

Om Eleverne siges der: »Et Barn skal anses som en Guds Engel, bestemt til Tjeneste for Ham her paa Jorden, og dertil sendt af Ham med en for Tiden endnu forsejlet Bestemmelse. Og Opdragelsens Maal er det nu at løse dette Segl.« —

Om Opdragerne hedder det: »Naar Opdragergerningen er af guddommelig Art og Børnene skal dannes til Guds Tjenere, da maa deres Opdragere frem for alt andet være begavede med Guds Aand Kærlighedens Aand Denne Aand maa besjæle de Foresatte og fra dem forplante sig til Børnene

Opdrageren skal have Ærbødighed overfor Barnets tilkommende Bestemmelse. Han maa i de Smaa kunne ane den fuldt udviklede Plante.» —

Om det religiøse Moment i Opdragelsen forklares: Barnet maa lære at føle Trang til en Frelser og erkende sit eget Menneskelivs og hele Menneskehedens religiøse Maal. Dette opnaas imidlertid ikke ved »Prækeri« — »overhovedet vogte man sig for alt overdrevent, unaturligt, affekteret, hvilket ingen Steder skader mere end i Religionsspørgsmaalet!« —, men ved at »en religiøs Aand omgiver dem I selve Menighedens Tilværelse har man den skønneste Understøttelse for vore Børns religiøse Opdragelse.« —

Om Undervisningens Kunst hedder det, under Høvisning til Pestalozzi, hvis Kristendomsfjernhed dog beklages: »Vækelsen af Barnets Interesse er al Pædagogiks egentlige Maal efter Grundsætningen: Hvad der kommer fra Hjertet, gaar ogsaa til Hjertet Hav selv Interesse for det, du lærer, saa vil du ogsaa vække Interessen hos dine Elever!«

Sammenfattende siges der: »Vi strør Sæden i modtagelige Hjerter, men ved ikke, hvornaar den vil spire og bære sin Frugt Om nogensteds, gælder det i Opdragelsen: at tro uden at skue. Tro vil vi paa Sandhedens Kraft, som vi lærer vore Børn, tro paa Modtageligheden hos dem, tro paa Herrens Naade, som vil finde enhver i Tidens Fylde. Og ingen anden Løn vil vi søge end den: redeligt at have fuldbragt vort Værk. Ordet hos Apostlen Jakob skal være vort Løsen: Derfor, værer taalmodige, Brødre! indtil Herrens Tilkommelse. Se, Bonden venter paa Jordens dyrebare Frugt og bier taalmodigt efter den, indtil den faar tidlig Regn og sildig Regn. Værer ogsaa I taalmodige, styrker eders Hjerter; thi Herrens Tilkommelse er nær.« (5, 7—8). —

Skønnere og sandere kan Opdragelsens Maal vel næppe beskrives. At Idealet saa ikke altid blev naaet, er en anden Sag. Der er svigtende Evner og braadne Kar i alle Lejre. Men Viljen til at naa det fuldkomne opflammedes stadig paany.

Vi ser Herrnhuterne gaa ind for den nyere Tids frie Skoletanker, medens de samtidig bevarer det væsentlige i de gamle, fremfor alt det religiøse Grundlag for Opdragelsen og Undervisningen.

IV.

Herrnhutisk Skolesyn.

Det er allerede blevet berørt, at Christiansfeld-Skolernes kristne Karakter tilskyndede en Del Forældre til at betro deres Børn til Herrnhuternes Opdragelse. Denne Bevæggrund gjaldt især for de vakte Hjem i de gudelige Forsamlinger ved Slutningen af den 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Disse Lægfolkets religiøse Sammenslutninger var fremstaaede som en Protest fra gammeldags Kristne mod Tidens nye Fornuftkristendom, der udbredtes af Landets rationalistiske Præsteskab. I Brødremenighedens læge Kirkesamfund saa man derimod Bibelens Tro og Sæder bevarede, og ønskede derfor paa dette Sted at skærme deres unge mod »den forføriske Verden« under Opvæksten. Gang paa Gang fremhæves det i disse vakte Forældres Breve til Christiansfeld, at Hensigten med at sende Børnene ene og alene er Hensynet til deres kristne Bevarelse. Der kan f. Eks. henvises til Købmand H. C. Brandt i Svendborg, et fremtrædende Medlem af de gudelige Forsamlinger paa Fyn, der sendte sine fire Børn til Christiansfeld og herom ytrer følgende: »Aarsagen til vore Børns Aflevering i Christiansfeld er ene og alene den, at de maatte blive bevarede for den onde Verden, og at de maatte blive og forblive Guds Børn i Tid og Evighed.«

En norsk og en svensk Røst skal ogsaa meddeles. Provst J. Hørbye i Krogstad skriver i Anledning af sin anden Søns Optagelse i Christiansfeld Skole: »Vi lægger ham derfor først paa Frelserens forbarmende Hierte, og vil blive ved at bede, at han vil selv i Naade tænke paa ham og drage hans unge Hierte hen til sig; og dernæst overleverer vi ham og til Dem kiereste Broder, og beder De vil i alle Henseende være ham i vort Sted, hvorom vi og er fuldkommen forsikrede.« —

Bjergværksejer J. W. v. Dalman, Roo ved Liedköping, skriver med Henblik paa sine to Sønners Ophold i Christiansfeld-Institutet: »Emedlertid är min högsta glädje att de äro på ett så gått ställe, hvorast deras hjertan måste insuga kärlek ock vördnad för Frelsaren, som kan gifva dem nåd ock kraft att blifva bevarade ifrån världens förföriska. . . . lefnad«. —

Men nu møder vi tillige det mærkelige, at ogsaa en Del af disse vakte Lægfolks og gammeldags Præsters bitreste Modstandere i Tiden, de rationalistiske Præster, der modarbejdede Forsamlingsfolkene som overtroiske Sværmere og overdrevne Hellige og selv holdt paa en »fornuftig« og »naturlig« Opdragelse, sendte deres Børn til det samme Christiansfeld. F. Eks. de to kendte Præster i København, Stiffsprovst Dr. F. Plum ved Frue Kirke (siden Biskop paa Fyn) og Provst F. C. Gutfeld ved Holmens, og endvidere den bekendte Provst N. Wergeland paa Eidsvold i Norge. Og disse fremskridtsvenlige Gejstlige ytrer ogsaa deres Tilfredshed med Opdragelsen i Christiansfeld. Som Provst Wergeland skriver: »Med Glæde anbetroer jeg dette mit kjære Barn i Deres Hænder, og takker Forsynet, som endnu i Slutningen af hendes Barndom har aabnet hende saa skjøn en Lejlighed til sædelig og intellectuel Dannelse i en med Rette saa berømt Stiftelse«. —

At herrnhutisksindede Præster — som f. Eks. J. Ewald i Hviding, A. G. Fabricius i Humptrup, M. Hoyer i Nebel, Kaalund i Hemmet, J. Reiersen i Nibe, O. Praëm i Øsløs, R. Balslev i Haarslev, Mygind i Dreslette, P. Saxtorph og S. Schiødte i København, J. Hørbye i Krogstad, O. J. Andréni i Göteborg, H. H. Vent i Hademarschen — ønskede at anbringe deres Børn i Christiansfeld, var kun naturligt og venteligt. Men hvad tiltrækkende kunde de »oplyste« Præster finde paa samme Sted? At ogsaa de bragte deres Børn til Brødre-Byen, tyder paa en særlig Egenskab ved denne Skoles Aand og Indretning. Hvad var det da, der virkede saa dragende?

For en Del Grosserere og Fabrikanter, Officerer og Embedsmænd, adelige Godsejere og Proprietærer, Præster og Læger var

det maaske nok Lejligheden til at lære det tyske Sprog, der vejede med i Overvejelserne angaaende Anbringelse af deres Børn. Men for de fleste Forældre synes det dog gennemgaaende at have været noget dybere, som lod dem vælge Herrnhuter-Byen til deres Børns Skolested. Det kan ikke have været noget Mode- eller Partisynspunkt i Øjeblikket; da vilde Skolen være gaaet ind sammen med Døgnets Strømninger. Den fortsatte Tilslutning opnaaedes heller ikke ved Nivellering af de forskellige pædagogiske Standpunkter, men snarere ved en Uddybelse af Grundlaget for Skolens Liv og Arbejde.

Vi kommer da til det Resultat, at vi bør søge denne Skoles bærende Grundlag i selve den herrnhutiske Kristendoms- og Menighedsforstaaelse, der paa tværs af de stridende Opfattelser søgte tilbage til det oprindelige apostoliske Udtryk for Kristendom og Kirke, ikke uden Lidelse og Forfølgelse. I al Korthed kan det herrnhutiske Kristendomssyn betegnes som en Genopdagelse af den levende Kristus, ikke som Læresystemets, men som Fællesskabets store Skaber, og dette igen ikke som en fjern Fortidshelt eller en engang kommende Himmelfyrste, men som den nærværende Herre og Hyrde i sin Menighed paa Jord, der skaber Tryghed og Glæde i Menneskers Sind, disse Hjemmets to største Goder. Denne Brødre menigheds evangeliske Aand var det, som bestemte Tonen og Metoden i Christiansfelds Opdragelsesinstitut. Og denne nytestamentlige Grundvold var den dybeste Aarsag til, at Christiansfeld-Skolen formaaede at samle Elever fra baade Adelsslot og Smaakaarshjem, fra gammeldagstroende og nydagsindstillede Kredse. Jeg skal da nu forsøge i store Linier at give et Tværsnit af det herrnhutiske Skolesyn, og benytter hertil O. Uttendörfers værdifulde Studie: Zinzendorf und die Jugend, Die Erziehungsgrundsätze Zinzendorfs und der Brüdergemeine, 1923.

Som Elev fra Pietismens førende Skole, Frankes Adels-

pædagogium i Halle, tænkte Zinzendorf oprindeligt paa at faa sin Livsgerning indenfor denne Skoles Kreds. Men da Omstændighederne 1722 havde ført til Herrnhuts Grundlæggelse paa hans Godsterritorium ved mæhriske Eksulanter, og han dermed havde overtaget Ansvarret for disse forjagede Haandværkeres timelige og evige Vel, gik han ogsaa straks i Gang med at indrette en Skole, til at begynde med efter Halles Mønster. Men snart voksede — svarende til hans nyerhvervede herrnhutiske Menighedssyn — ogsaa hans Skolesyn ud over de halleiske Rammer. Og han skabte da i Forbindelse med den nye Menighedsdannelse ogsaa et selvstændigt herrnhutisk Skolevæsen. Det var i første Linie Pietismens moralistiske Omvendelsesmetodisme fra Halle, Zinzendorf søgte at overvinde gennem sin nye evangeliske Tro paa Naaden i den Korsfæstedes udgydte Blod. Hans pædagogiske Grundsætninger fik hermed noget frit og frejdigt over sig i Modsætning til Tvangen og Askesen hos Pietisterne. Tillige gav hans pædagogiske Opdagelse af Barnet og dets individuelle Livsindstilling ham en ny og afgørende Forstaaelse af Sammenhængen mellem Sjæl og Legeme og dermed ogsaa mellem den religiøs-etiske og den fysisk-psykiske Udvikling under et Menneskes Fremvækst. Paa dette Punkt skal Zinzendorfs Hovedindsats søges. Barnet skal under Opdragelsen behandles som et Barn og ikke før Tiden gøres til en voksen. Man skal erkende og respektere dets Individualitet og dets gradvise Vækst frem mod personlig Selvstændighed. Naturen i Barnet skal ikke holdes nede eller endda dræbes, men helliges og dannes. Med disse Tanker brød Zinzendorf nyt Land i Tiden. Han skabte en ny selvstændig Syntese mellem Franckes Pietisme og Rousseaus Naturalisme, idet han imødekom begges berettigede Krav, Hensynet henholdsvis til det kristelige og til det menneskelige. Og samtidig undgik han deres Afspringer, det indestængte til den ene Side, og det overfladiske til den anden. Derved fremkom en sund og frugtbar Vekselvirkning mellem det kristne Budskab og det menneskelige Behov, mellem Himmel-Sæden og dens Jordbund i Bar-

nehjertet. Paa dette væsentlige Punkt fortsatte han Linien fra selve det Nye Testamente, stærkest udtrykt i Jesu egen evangeliske Syns- og Handlemaade, og videre fra de store kristne Opdragere, deriblandt især Vesterlandenes maaske største Pædagog, Tjekkeren og Brødrebiskoppen A m o s C o m e n i u s fra det foregaaende Aarhundrede. Og han beredte Vejen for det følgende Aarhundredes førende Folkeopdragere, blandt disse P e s t a l o z z i i Svejts og G r u n d t v i g og K o l d herhjemme.⁵⁾

Hvordan stillede Pædagogen Zinzendorf sig til de for Opdragelsen saa vigtige Spørgsmaal om Guds billedet i Mennesket og om Kirkens Arvesyndsdogme? Efter Uffendörfer kan der ikke være Tale om, at han teoretisk har forkastet det kirkelige

⁵⁾ Der kan i denne Forbindelse være Grund til at standse lidt ved et enkelt Spørgsmaal, som spiller en afgørende Rolle i alle pædagogiske Overvejelser, nemlig Spørgsmaalet om det, Bibelen kalder G u d s b i l l e d e t i M e n n e s k e t, og i nøje Sammenhæng hermed Spørgsmaalet om det kirkelige A r v e s y n d s d o g m e s Indflydelse paa Opdragergerningen. Enhver pædagogisk Bestræbelse maa, hvis den ellers vil være konsekvent og tro mod sit Kald, bygge paa det godes Mulighed i Mennesket, det gudbilledlige i bibelsk Sprogbrug, som — ogsaa efter Bibelens Lære — skal kunne fremelskes til større eller mindre Fuldkommenhed. Hvis derimod — som Kirken lærer det — den fra Adams, det saakaldte første Menneskes grundlæggende Fald nedarvede Synd har udslettet Guds billedet i Mennesket, saa dette mere ligner Guds Antipode, Djævelen, da maa al Opdragelse paa Forhaand synes at være forgæves. Kendsgerning er ogsaa, at Arvesyndsdogmet har været den stadige Klods om Benet paa Kirkens pædagogiske Tiltag ned gennem Tiderne, selv om det maa siges, at den mere har gjort sig gældende i Teorien end i Praksis. Man har da klaret sig igennem paa forskellig Vis, den katolske Kirke mere konsekvent med sit Dogme om den i Daaben indpodede Naade, dvs. den nyoprettede guddommelige Natur i Mennesket, medens den protestantiske Kirke har slaet sig til Taals med halve og inkonsekvente Opfattelser. Den katolske Kirke har paa sit sakramentalt-dogmatiske Grundlag udfoldet en betydelig folkeopdragende Virksomhed, medens de førende protestantiske Opdragere ikke saa sjældent valgte deres Vej uden om den officielle Kirke og knyttede deres Tanker direkte til Jesu Lære om Mennesket, med Islæt fra den græske Filosofi. De banebrydende protestantiske Pædagoger har maaske ikke just aabent bekæmpet det kirkelige Arvesyndsdogme, men de har i alle Tilfælde ikke regnet med det i deres Idéer og Bestræbelser, men til Gengæld peget paa Kristendommens Stifter, der uden at hildes af forudfattede Meninger selv aktivt gik ind i Opdragergerningen og fremstillede Barnet, slet og ret som det er fremgaaet af Guds Skaberhaand, som det store kristne Forbillede paa Tro og Livsførelse. —

Det kunde derfor hændes, at Tiden nu ogsaa var modnet til, at vi — ogsaa med god kirkelig Samvittighed — kan tillade os at se historisk paa den bibelske Beretning om Menneskets Skabelse og om dets

Arvesyndsdogme. Men i Praksis arbejdede han ud fra den Forudsætning, at Mennesket er skabt i Guds Billede og derefter er faldet i Synd; og Synd er for ham dybest set ikke Umoralitet, men Vantro. Derfor gjaldt det om at vække Barnets Tro til Live igen, hvis det voksne Menneske havde sat den over Styr. Og det kunde kun den under Kristi Kors vakte Kærlighed udrette. Og denne praktiske Broderkærlighed var for ham grundlæggende og afgørende overfor alle pædagogiske Teorier. »Jeg er sikker paa«, siger han engang, »at jeg med min enfoldige Kærlighed naar videre frem end alle andre, selv med deres mest udsøgte Maksimer.« Denne enfoldige Kristus-Kærlighed var for

Syndefald. Vi forstaaer da Bibelens første Blade ikke mere som en historisk Beretning om det formodede første Menneskes Skabelse og Fald med samt dette sidstes negative Indflydelse paa alle senere Slægter paa Jord. Men vi opfatter Skabelses- og Syndefaldsberetningen som den af Kristendommen godtagne religiøse Myte om hvert eneste Menneske, der udgaar »saare godt« af Guds gode, stadig lige aktive Skaberhaand, med Muligheden baade for Bevarelsen og Udfoldelsen af Gudsbilledet og tillige for Faldet i Synd og Fortabelse. Ethvert Menneske paa Jord er — som al anden Skabning under Himlen — Gud lige nær fra Begyndelsen og har den samme Mulighed for at staa eller falde og at oprejses paany.

Daaben i Kirkens Praksis bliver ud fra dette Synspunkt egentlig først det, den efter Jesu Opfattelse skulde være, nemlig »en Velsignelse«, dvs. en hellig Handling, der kultisk-billedligt fremstiller Guds Skabelse af Mennesket i sit Billede, og ikke — som i den katolske Dogmatik — en magisk Fjernelse af Arvesynden eller — som i den protestantiske — en kultisk Skik, der har mistet sin indre Mening og Berettigelse. Hvorfor aandelig Renselse af et Barn, der dog ikke selv har syndet, maa den tænksomme uvilkaarligt spørge! Nej, Daabshandlingen i Menighedens Midte er i kultisk Skikkelse Bibelens første Kapitel gentaget for vore undrende Øjne. Vandets primære Egenskab er jo ogsaa den skabende — og ikke den rensende. Daaben vil paa den Maade blive fyldt med nyt og levende Indhold. Den bliver det kultiske Sindbillede paa Guds suveræne, fortsatte Skaberakt, og samtidig bliver den det virkeligt bærende Grundlag, hvorpaa Opdragelsen baade er mægtig og pligtig til at bygge sin livsnødvendige Gerning. Det gælder i denne nu Kampen og Omsorgen for at bevare Gudsbilledet mod Udslettelse i det enkelte Menneske og at give det de bedste Vækstbetingelser, at det kan vinde mere og mere tydelig Skikkelse i Mennesket og blive til det, vi kalder Karakter. Gudsbilledet fast og varigt præget i Menneskehjertets levende Kødtafle. Først paa denne gode Grund, som Skaberen selv har lagt — som det kultisk fremstilles i Daabshandlingen — faar Opdragelsen sin fulde og igangsættende Berettigelse. Saadan maa vi ogsaa forstaa Slutningsverset i Grundtvigs kendte Skolesang: Saa tal nu sandt om smaat og stort og jævnt om alt det høje, thi godt er alt, hvad Gud har gjort og klart er Barnets Øje! — — —

ham Drivfjederen i Opdragergerningen. Ikke blot i Menigheds-salen under Gudstjenesten, men ogsaa i Skolestuen under Undervisningen lød det stadig til ham fra den Tornekronede: »Det-te har jeg gjort for dig! Hvad gør du for mig?« Kærligheden alene skaber Liv og Vækst, ogsaa i Opdragelsen.

Den Metode, Zinzendorf derfor vilde se anvendt i Brødremenighedens Undervisning og Opdragelse, var Kærlighe-dens og Frihedens, og ikke Dressurens og Tvangens. Som et ydre Kendetegn herpaa var det f. Eks. forbudt at bruge korporlige Straffe i Brødremenighedens Skoler. Aandens og Kærlighedens indre Myndighed skulde være den afgørende. »Vi vil ikke paabyde eller forbyde vore Børn noget«, siger Zinzendorf, »men søge at vække en inderlig Kærlighed til Frelse-ren i deres Hjerter. Saa er de paa den rette Vej, og alt det øvrige bliver da et Spørgsmaal om god eller daarlig Opførsel Kommandere dem kan og vil vi ikke. Vi skal ikke herske over deres Samvittigheder, men derimod stadig bedyre og bevidne for dem, hvor godt vi befinder os i Frelserens Samfund.« — — »Man skal ikke paatvinge Børnene sine egne Ønsker«, siger han en anden Gang, »men utrætteligt føre dem lutter himmel-ske Ting for Øjnene, indtil man opdager, at Naaden og Sandhe-den har fæstet Rod i deres Sind. . . . Det er deres egne guddom-melige Anlæg og Bestemmelser, de skal vokse og formes efter, og det ikke med nogen Slags Pres eller Vold, men under Indfly-delse fra ens eget gode Eksempel.« —

Opdragelsens Tempo skal derfor ikke paa nogen Maade forceres, men følge Barnets egen naturlige Vækst og Udvikling. Zinzendorf vender sig med dette Synspunkt kraftigt bort fra den pietistiske Metode, der krævede og konstant drev paa Elevens brudagtige Omvendelse. For ham gjaldt det om ikke at foregribe eller forstyrre, men at begunstige og fremme Væksten mod selvstændigt personligt Tros- og Tanke-liv. Børnene er for ham Poder i Guds Urtegaard, hvis ydre og indre Vækst helst skal følges ad. Om sine egne Børns Opdra-gelse siger han i Tilslutning hertil: »Mine egne Børn har jeg

ladet leve og vokse, som de selv maatte, har ikke forbudt dem noget ud over det, som var til Skade for Menigheden. De har i min Nærværelse kunnet opføre sig, efter som de var skabte, og jeg er blevet deres fortrolige Gør man det anderledes, bliver det tilsidst uudholdeligt. Det gaar til en Tid. Saa kommer de ind i Lømmelalderen og falder deres Omgivelser til Besvær, indtil de faar Greb paa at skjule deres Ondskab og dermed bliver til Hyklere. Hvilken Jammer og Elendighed er vi saa ikke kommet ind i! Saa snart nemlig Børnene begynder at skjule deres Tanker, er de ikke mere Børn. Det er netop det vanskelige ved Børneopdragelsen at faa forhindret, at deres Tanker og deres Ord gaar hver deres Veje Det bedste, man kan gøre, er at søge at blive Børnenes bedste Ven og fortrolige og saa iøvrigt at lede dem ind under Helligaandens Indflydelse. Der findes i Bibelen ikke noget om, at Forældre skal tvinge deres Børn til at blive Guds Børn, men Børnene skal selv komme til at tænke og bekende overfor Frelseren: Min Fars og Mors Tro gør, at du uopholdeligt drager mit Hjerte! — Naar derfor Forældre, som først selv helt har overgivet sig til Frelseren, kan vinde deres Børns Hjerter, da har de ogsaa vundet Sejren i Opdragelsen.«

Som Medaljens Revers, der naturligvis ogsaa findes, peger Zinzendorf paa, at frit og mildt opdragne Børn ikke altid bliver de artigste, og endvidere, at de største Mennesker undertiden har gennemgaaet den strengeste Opdragelse. Men her overfor maa man saa igen huske paa, at de alt for artige Børn sjældent bliver til noget særligt, og at mange bliver ødelagte i den haarde og tvungne Opdragelse.

Det er indlysende, at den herrnhutiske frie og aandsbestemte Opdragelsesmetode stiller de største Krav til Opdrageren. Han skal virke og vinde alene ved sit Eksempels indre Myndighed og Vidnesbyrd. Og som det er paa denne Linje, at Slagene vindes — og tabes i Hjemmene, saaledes ogsaa i Skolerne. Zinzendorf understreger i denne Forbindelse stærkt, at Skolens Aand skal være en Hjemmets Aand;

alle de, der har med Børnene at gøre, Lærerne saa vel som Husfædrene i Kostskolerne, skal betragte sig som staaende i Forældrenes Sted overfor Eleverne. Da først har de fundet den rette Opdragerindstilling overfor de dem betroede unge.

Den her skildrede pædagogiske Holdning vil særligt komme til at gøre sig gældende i Religionsundervisningen. Religionen tilhører efter Zinzendorfs Opfattelse ikke Forstandens Omraade, men derimod et dybere Lag i Mennesket, nemlig Følelsens, Hjertets Dimension. Religionen kan eller skal derfor ikke læres, men leves og dermed anskueliggøres. Den kan ikke paatvinges, men kun frit fremstilles, fortælles og frivilligt tilegnes. Det vil derfor ogsaa være ørkesløst at begynde Undervisningen i Kristendom med en begrebsmæssig Udredning af den ubegribelige Gud. Man skal derimod begynde med at fortælle om hans anskuelige Aabenbarelse i Jesus Kristus, hvilken Evangelisterne beretter og vidner om. Den enfoldige og bekendende Fremstilling af Frelseren som det sande Menneske er Nerven i Religionsundervisningen.

Det er forstaaeligt, at denne »bibelhistoriske« Indstilling til Religionsspørgsmaalet maatte fjerne Zinzendorf fra Katekismen. Han gik endda en Overgang saa vidt helt at afskaffe al Udenadslæren. Til Gengæld anbefalede han stærkt at synge med Børnene. »Det er en gammelkendt Sag«, siger han, »at Salmesangen er den bedste Vej at bringe de guddommelige Sandheder ind i Hjerterne og bevare dem der.« — Hans egen Salmeproduktion var i Overensstemmelse hermed meget frodig og tillige stærkt bibelhistorisk præget. Ligeledes arbejdede han med en ny tidssvarende Oversættelse af Bibelen i Udtog for Ungdommen, hvori han udelod det for den overflødige og gengav Beretningerne i et for den forestaaeligt Sprog. Han gik den Vej, enhver from Mor vil gaa i Bibringelsen af Religionens Sandheder overfor sit Barn, den historisk fortællende i Stedet for den dogmatisk belærende. Utvivlsomt ubehagelige Minder fra hans egen Barndoms Religionsundervisning lod ham ogsaa en Overgang gøre et Forsøg

med helt at afskaffe Religionstimerne i Skoleundervisningen og lade dem opvejes af Menighedens stille indirekte Indflydelse paa den opvoksende Slægt.

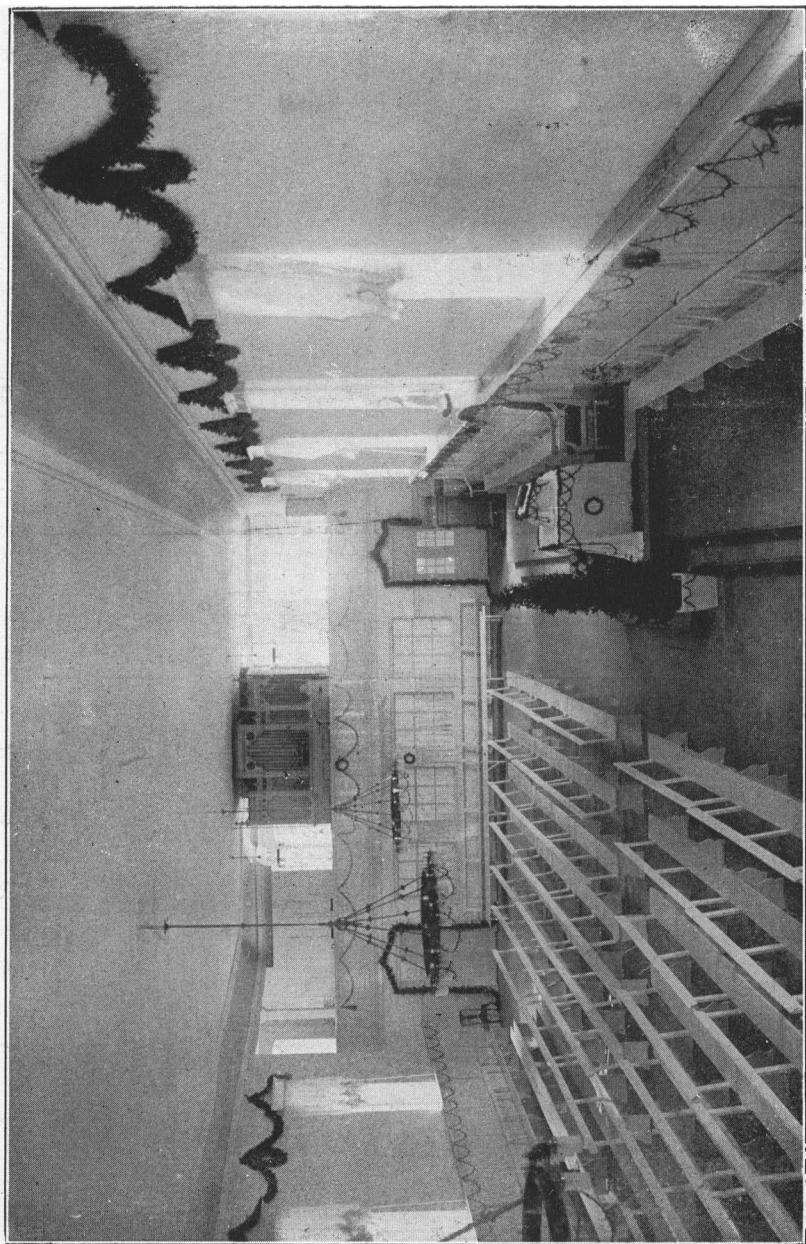
Zinzendorfs pædagogiske Grundsyn finder sit stærkeste Udtryk i den af ham skabte og for Brødremenigheden særegne Kor-Inddeling. Den er bygget op paa de naturgivne Forskelligheder, som Alder og Køn bringer med sig. »Man skal«, siger Zinzendorf, »efterspore Naturens egen Udvikling og hellige denne.« For Ungdommens Vedkommende inddeler han derefter i følgende Kor-Fællesskaber: 1) de mindste Børn, som henvises til Børnehaven, 2) de skolesøgende indtil Konfirmationsalderen, 3) de større Børn i Pubertetsalderen, 4) de modne ugifte unge, der betragtes som Menighedens Støttrupper. Men alle disse Ungdommens Kor er igen delte paa langs, nemlig efter Kønnen i et mandligt og et kvindeligt Fællesskab, der — af formentlig pædagogiske Grunde — holdes skarpt adskilte.

Denne omhyggeligt gennemførte Korinddeling fortæller os, at Zinzendorf virkelig har studeret de foreliggende fysisk-psykiske Forudsætninger for Opdragelsen og har erkendt Barnets individuelle Stadium, dets Væsen og Værdi med alle de Egenskaber — som Enfold, Tillid, Glæde, Aabenhed, Oprigtighed, Ydmyghed, Tilslutning — der er ejendommelige for Barnealderen og Barnesindet. Hans pædagogiske Maal var det nu at fremstille Jesus som det sande menneskelige Ideal for Børnene og gennem en Vejledning og Tilskyndelse til barnlig Omgang med Frelseren at fremkalde en vis selvopdragende Aktivitet i Barnet. Eleven skal stræbe efter at blive Menneskebarnet Jesus ligt, idet det følger dette sit høje Forbillede paa det tilsvarende Stadium, hvor det selv befinder sig. Jesu sande Menneskelighed bliver paa denne Maade det centrale Punkt i Zinzendorfs Pædagogik.

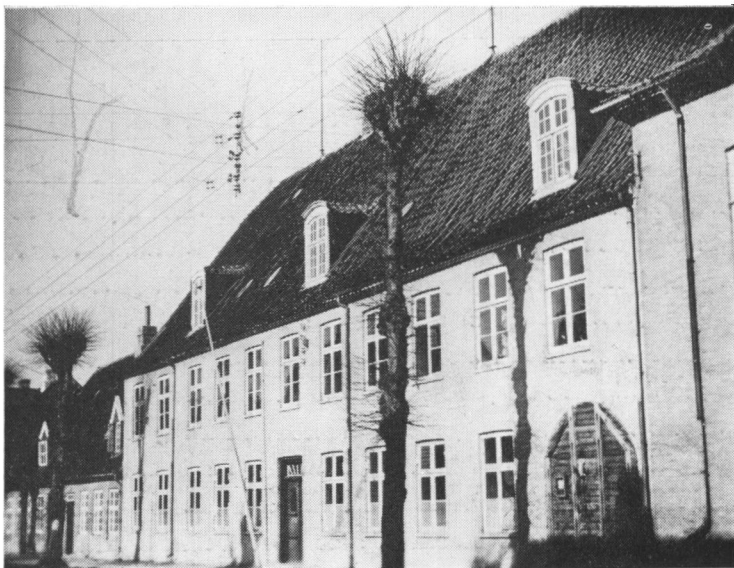
Men lige saa vigtig som Zinzendorfs Opdagelse og Værdsættelse af Barnestadiet og dets gradvise ydre og indre Vækst er hans indgaaende Studium af Overgangsalderens Pubertetskrise med Tabet af Barnets Ureflekterthed og den

voksnes begyndende Refleksion, og med de karaktermæssige Forskelle mellem Kønnene, som her aabenbarer sig. Hermed stilles atter nye og særlige Krav til Opdragelsen, ikke mindst den religiøse. Zinzendorf var — sikkert af egen personlig Erfaring — fuldt klar over det seksuelle Elements store og afgørende Betydning i Menneskets legemlige og sjælelige Udvikling og dermed ogsaa for Opdragelsen. Intet pædagogisk Enkeltspørgsmaal har han viet saa megen Eftertanke som dette, hævder Utendörfer. Han havde set, at den seksuelle Modning løber parallelt med den religiøse Udvikling, og at disse to vigtige Omraader i Menneskets Følelsesliv gensidigt øvede en frugtbar og bevarende Indflydelse paa hinanden. Det er jo i denne kritiske og svangre Alder, at Syndsfølelsen normalt vokser frem og Personlighedens religiøst betonede Gennembrud finder Sted. Men Zinzendorf havde under sin egen pietistiske Opdragelse ogsaa oplevet, hvor forstyrrende og ødelæggende forkvaklede Forhold paa de her nævnte to Omraader kunde gribe ind i unges Udvikling. Særligt paa dette Punkt gjaldt det for ham at overvinde det pietistiske Trang- og Fejlsyn. Pietismen bedømte jo de seksuelle Ungdomssynder særligt strengt, ja ansaa dem endda som Hovedsynden, fordi man opfattede Kønsdriften som syndig i sig selv. Og desaaarsag drev man paa Askese, der nødvendigvis endte i en eller anden Lovtrældom. Heroverfor fremstillede Zinzendorf det seksuelle som noget naturligt og helligt, som en Guds Gave, der skulde forvaltes ret og bruges til Velsignelse. Han henviste igen til Mennesket Jesus som den, der ogsaa havde oplevet »Mandvordelsens Krise«, og understregede samtidig de Pligter, man havde overfor sit Legeme som Helligaandens Tempel. At den for Brødremenigheden ejendommelige og regelmæssige private Sjælesorg ogsaa paa dette vanskelige Punkt i Ungdomsopdragelsen maatte faa sin store Betydning, maa anses for givet.

At Pubertetskrisen i Regelen forløb mindre stormende for de unge Pigers Vedkommende, var Zinzendorf paa det rene med. Han krævede en hertil svarende Vejledning af disse, som var

Kirkkesalen i Christiansfeld.
(efter F. C. Høy Christiansfeld 1773—1923)

Drengeskolen omkr. 1850.

Pigeskolen omkr. 1850.

overdraget de særlige kvindelige Sjælesørgere, der stod i Spidsen for de kvindelige Korfællesskaber. I denne Sammenhæng tilkommer det Zinzendorf historisk den Ære, maaske som den første indenfor Protestantismen, konsekvent at have hævdet Kvindens evangeliske Ligeberettigelse med Manden og hendes individuelle Naadegave indenfor Menighedens Liv og Virke. Han har i udstrakt Grad anvist de kvindelige Medlemmer af Menigheden deres specielle Tjeneste indenfor denne som Børneopdragersker og Sygeplejersker, det nytestamentlige Diakonisseembede, hvilende paa det helligede Moderinstinkt.

Man har kaldt Zinzendorf en Ungdommens Befrier i sin Tid. Den foregaaende Fremstilling har vel i nogen Grad kunnet underbygge denne Dom. At han havde dygtige og selvstændige Medhjælpere og Fortsættere i Opdragergerningen, skal endnu lige nævnes. Det var egentlig først efter Zinzendorfs Død, at Skolegerningen fik sin Blomstring indenfor Brødre menigheden og drog de mange Elever til udefra. At dens faktiske Niveau ikke altid naaede op paa Højde med det af Zinzendorf inspirerede Ideal, maa villigt indrømmes, især da Idealets fulde Virkeliggørelse i saa høj Grad afhænger af de enkelte ansatte Opdrageres personlige Kvalifikationer. Men Viljen var god nok og Linjen var ogsaa den rigtige, og derfor Tilslutningen heller ikke ufortjent. Vi møder i Herrnhuterskolen en Menighedsskole i ophøjet Betydning, en evangelisk Klosterskole med en Opdragelse, der i lige høj Grad bygger paa de naturlige menneskelige Forudsætninger hos Eleven som paa Aandens frie og skabende Gerning i Mennesket. Det herrnhutiske Skolesyn kan ikke karakteriseres mere rammende end med det Udtryk, Grundtvig har givet for sit folkeopdragende Syn i sit bekendte pædagogiske Digt til sine Børn om »et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord«. Ogsaa de herrnhutiske Opdragere i Christiansfeld og andetsteds arbejdede i Forvisningen om, »at Lykken svæver over Urtegaarden, naar Støvet lægges i sin Skaabers Haand, og alting ventes i Naturens Orden.« —

V.

Elev-Indtryk fra Christiansfeld.

Det er kun sparsomt, hvad der kan opspores angaaende Elevernes Indtryk fra deres Skolegang i Christiansfeld. Et fornemt litterært Dokument ejer vi dog i Camilla Collets indgaaende Skildring af sit Christiansfeld-Ophold 1827—29 i den allerede berørte selvbiografiske Bog »I de lange Nætter«, Side 89—129. Skildringen er dels sympatisk, dels ret kritisk. Hun selv mener ikke at have haft noget særligt Udbytte af Opholdet (»kom jeg lige saa klog ud af Institutet som jeg havde betraadt det«, skriver hun), medens derimod et Venskab, hun sluttede med en Med-Elev, der døde et Par Dage efter sin Konfirmation, kom til at staa for hende i Mindets skønneste Glans.

»Der ligger saa meget godt og hæderligt til Grund for denne Anstalt«, skriver hun videre, »som man vel skal vogte sig for at miskjende, men det gjælder om denne, som om alle af den Art, at den ikke passer for alle; den magter ikke, ligesaa lidt som nogen Skole, hvor Opdragelsesforretningen drives en gros, at yde enhver Individualitet, enhver Skæbne sin særskilte Forpleining. For mange Naturer kan den maaske være en beroligende, højst velgjørende Overgang til det Liv, de siden ville føre, og jeg har hørt netop verdslig opdragne Børn prise den rolige Tid i Christiansfeldt som den lykkeligste i sit Liv. For mange ulykkelige Børn har det været en velsignet Havn, hvor de undertiden har slaaet sig til Ro for Livet. For mig var det Afsondring, Ensomheden kun i en anden, klosterligere Form end den, jeg havde været vant til. Men Meningen er jo ikke, at man skal indvies til at gaa i Kloster, men til at færdes i Verden bagefter. Man skal lære at kjende sig selv og sine Anlæg og Kræfter, og hvorvidt de due til at træde op i de Kampe, der ikke længe lade vente paa sig«. —

Særligt har hun, der hjemme fra var svagelig af Helbred og sky af Væsen, været trykket af et Par københavnske Med-Elevs stille Tyrani overfor de andre paa samme Stue, medens

saa til Gengæld Venskabet med den allerede omtalte Stuekam-
merat, Datter af en dansk Officersenke, gav hende fuld Oprejs-
ning for alle smaa Ubehageligheder. Hun forlod da ogsaa Chri-
stiansfeld »med en Skat af lyse Minder, som aldrig kunde for-
svinde. I Christiansfeldt har jeg truffet paa saa herlige, i sin
Art fuldkomne Mennesker.«

Med Glæde mindes hun ogsaa »Gudstjenesten, der i sin ædle
Simpelhed ikke kan være smukkere og mere opløftende end hos
Herrnhutterne.« — —

Kirkehistorikeren F. Hammerichs Moder, Meta
Magdalena Adolph fra Nolde i Burkal Sogn, var fra sit
sjette Aar (1783) opdraget i Christiansfeld. Sønnen er stærkt
afvisende overfor »Kristjanfelter Væsenet«, som han udtrykker
sig, skønt han tillige maa indrømme, at en Nadverdeltagelse i
Christiansfeld for ham blev ved med at staa som noget af det
rigeste, han havde været med til. Af sin Moders Opdragelse i
Herrnhuterbyen, hvor hun ogsaa indgik sit første Ægteskab,
giver han i sin Selvbiografi »Et Levnetsløb« (S. 19—20) følgende
Skildring: »Meta Magdalena var virkelig et særsyn i sine omgi-
velser, og kun den ærlige fromhed havde hun til fælles med
dem. Hun var et sanddru menneske og en varm sjæl, og hun
hørte til disse oprindelige naturer, der vugges i stemninger og
følelser, disse i grunden digterske naturer, hvor livet altid
sprudler frem som af en frisk kilde, de ved ikke selv hvorledes.
Det røbede sig i den ranke holdning, det aabne, naturlige væsen,
det sjælfulde aasyn, og hjærtensgodheden lyste ud af hendes
øjne. Let blev hun hastig, men, saa hed det blandt veninderne:
»havde hun bare faaet smækket døren i, var hun god igen.« Med
en takt, en ynde, som var hun opdragen i de fineste kreds-
e, traadte hun enhver i møde, og der laa alligevel i hele personlig-
heden noget vist overlegent.

Hun havde en lys forstand og vidste at skaffe sig en dan-
nelse, man efter forholdene i Kristjansfelt maatte undres over,
ogsaa en fin smag. Tysk havde hun lært godt, skønt hun ikke
undgik danske ord og vendinger og man paa udtalen straks

mærkede den fremmede. Hun kendte ikke blot til de bedste tyske digtere, men selv til Shakespeare. . . . Hun broderede, hun tegnede nydeligt blomster og malede dem, hun sang, hun spillede baade paa klaver og harpe og forstod at lægge sjæl i spillet. . . . Og hun havde mange veninder, danske, tyske, norske, svenske, alle de sprog finde vi mellem hinanden i hendes stambog og brevsamling. Ti lige saa elskværdig hun var, lige saa trofast en sjæl, »altid tankefuld«, sagde en anden veninde, »sjælden lystig, men altid glad«.« Saavidt Hammerich. —

Sønnen holder det aabenbart for opportunt at hævde, at Moderen er opvokset i et vist Modsætningsforhold til det »trangbrystede« og »snæversynede« i hendes Omgivelse i Christiansfeld, hvor hun iøvrigt boede indtil sit 31. Aar. Det ligger dog ulige nærmere at antage, at hendes fribaarne, adelige Sind netop er blevet dannet under Indflydelse af den evangeliske Aand, der omgav hende i de afgørende Vækstaar. Hun har været en fuldgod Herrnhuter, selvom dette ikke var god Latin paa Bjerget. —

Jakob Hansen Kloppenburg, Plejesøn af Tingskriveren i Gram, sendtes 1802 (ikke 1800, som han selv opgiver) efter Moderens Død og Faderens nye Giftermaal til Opdragelse i Christiansfeld. Han bortvistes dog efter et Par Aars Forløb — mod Faderens Ønske — fra Skolen paa Grund af »Opsætsighed«. I sin Selvbiografi »En gammel Soldats Erindringer«, 1861, nævner han kun, at han har været paa Stedet, men intet om sine Indtryk. Derimod fortæller han, at Lysten til at blive Soldat vaagnede i ham i disse Skoleaar, nemlig ved at se Forbimarschen af Tropper paa Kolding-Haderslev Vejen. Ogsaa Kronprinsen saa' han tage ind paa Menighedens Gæstgiveri. — — —

I Christiansfelds Skolearkiv findes en Del Breve fra Elever, skrevne efter Hjemkomsten fra deres Ophold paa Skolen som en Tak for det, de havde modtaget paa Stedet. Indholdet af disse Breve er — som venteligt paa det paagældende Alderstrin — ret uselvstændigt og stereotypt, delvis foraarsaget af det fremmede (tyske) Sprog, de skulde benytte sig af. Et

Par Udtalelser skal dog anføres som Eksempler paa Christiansfeld-Opdragelsens Frugt i unge Sind.

Gustaf Leffler, Grossererensøn fra Göteborg, indleder et Brev 16. 10. 1799 saalunde: »Da ich nun die Ehre habe Ihnen zuzuschreiben, so soll mein erstes sein, meinen Dank wegen der in den 5 Jahren an mir gewandten treuen Pflege abzustatten..«.

Gustaf v. Snoilsky, Grevesøn fra Stockholm, der voldte sine Opdragere mange Vanskeligheder, takker alligevel med følgende konventionelle Ord: »...Gewiss werde ich nie Christiansfeld, nie die herzlichen und freundschaftlichen Ermahnungen zum Fleiss und zur Tugend die ich da so oft und wiederholt bekam vergessen, und ich werde mich immer bestreben diesen Ermahnungen aufs beste nachzuleben...«.

N. W. v. Dahlcrona, Stockholm, skriver 4. 4. 1800 lidt vemodigt om Sønnen Georg, der efter Skolegang i Christiansfeld havde begyndt at studere i Niesky, men saa ønskede at fortsætte Studierne hjemme i Sverige: »...Hans framsteg i vetenskaper ock i synnerhet i språken äro så stora, at han i Upsala, dit jag sjelf sände honom for ett par månader sedan, vid sin examen gjorde just stor uppmärksamhet, ock gaf heder åt Brödre Scholorna, som jag för Professorerne helt ouvert gaf tillkiänna at han studerat uti. Då fins ingen adelsman i Hela Sverige, som är så kunig i Graekiskan ock Hæbraiskan som han, ock nu lärer han sig Syriskan ock Arabiskan till, men detta alt smickrar mig ingonting, om den vishet, som kommar ofvan efter å sido sättas...«.

Maaske er det denne Elev, som Societetsforstander Warnø i Stockholm mødte som Professor 1825 og af hvem han fik det Svar, at han ønskede, han aldrig havde været i Christiansfeld. Det samme Svar, W. Aaret forud havde faaet af en velhavende Konsul i Frederikshald i Norge. —

Maaske havde Pigerne lettere ved at falde til. Det gælder f. Eks. for Anne Schumacher fra Nordborg, om hvem Faderen efter hendes Hjemkomst beretter 12. 10. 1801; at »...meine Anne die Annehmlichkeit ihres dortigen Aufenthalts nicht genug

rühmen kann, und nie beredter ist, als wenn sie von Christiansfeld spricht. Sie wird lebenslang Ursache haben, für die gute Erziehung und nachsichtsvolle Behandlung, die sie dorten genossen, dankbar zu sein. . . . «. —

Men ogsaa Drengø kunde mindes deres Christiansfeldtid med Taknemlighed og endda forstaa at give denne et herrnhutisk Tilsnit. Det gælder saaledes Petter H e d m a n, Grossererensøn fra Göteborg, der skriver tre lange Breve til Husfader Senft ved dennes Forflyttelse fra Christiansfeld til Gnadau. Han skriver 3. 3. 1810: »Inniggeliebter Freund und Bruder. . . . Zu ihrem Ruf nach Gnadau gratulire ich übrigens recht herzlich, und wünsche, dass der liebe Heiland sie glücklich an den Ort ihrer Bestimmung führen wolle, und dass sein Seegen in so vollem Masse über sie ruhen wolle, dass ihnen Augen und Mund davon übergehen. Der liebevolle Heiland, der gute Hirte, tröste sie recht innig über dem Vorgange und öffne ihnen eine lachende Aussicht in die Zukunft nemlich: wie ein Bielein immer an Jesu Rosenwunden zu saugen. Ach lieber Bruder! Wie schön muss das nicht sein. Ach beten sie für mich, dass ich zu dieser unbeschreiblichen Gnade gelange, und dass der Heiland mich armen würdigen wolle, meine Seele ganz zum Tempel der Dreieinigkeit einzurichten. Ach wie Seelig würde ich dann hier in dieser verdorbenen Welt leben in alle Tage, meinen Heiland lieber gewinnen, gern auf das übrige mit Scheu hinblicken. . . . «. —

Den 14-15aarige Arnoldine L u n d fra København former sit Nytaarsønske overfor Sønnichsen i følgende Ord (30. 12. 1817): » . . . Ihnen, der in vier Jahren meines Lebens mein gütiger zweiter Vater gewesen ist, zu schreiben, und Ihnen aus einem vollen dankbaren Herzen zum neuen Jahre zu gratuliren, ach die Jahre, da Sie mein Vater waren, werden villeicht, ja wahrscheinlich die vier glücklichsten meines Lebens gewesen seyn, darum werde ich stets mit tiefer Rührung daran denken. . . . «. —

v. A s t r u p, København, hvis Datter Caroline gik i Christiansfeldskolen, sender endda en versificeret Nytaarshilsen til Sønnichsen (1821):

»Dem, Gartner i den skønne Have,
 hvor Ungdom elskes op til Dyd,
 For hvem det er den bedste Gave,
 For hvem det er den største Fryd,
 At disse ædle Frugter trives,
 At skønne Blomster spirer frem —
 Retskafnes beste Løn Dem gives!
 Det, skønksom Fader ønsker Dem!! —

Sognepræst B i r c h, Vedersø, skriver paa den hjemvendte Datter Hansines Vegne 28. 6. 1821: »...Hansine befinder sig nu ganske vel, da hun ved det ikke kan blive anderledes. Rigtig nok forlod hun Christiansfeld med et tungt Hierte, som var saa naturligt, da hun dermed tillige maatte forlade saa mange gode, kiære Venner; rigtig nok vil der imellemstunder opstige nogle mørke Skyer paa Panden, naar Christiansfeld kommer i Tankerne, men vi sørger for paa bedste Maade at faae dem hastig fordrevne, at de ikke skal give Regn fra sig, og det kiære Christiansfeld vil vel næppe nogensinde forglemmes af hende, og det var heller ikke smukt, da hun der har nydt saa mange kiære Øieblikke, som kan blive hende til megen Glæde og Gavn i hendes ganske Liv, jeg har derfor den Ære paa hendes Vegne ærbødigt at hilse Dem og høistærede gode Familie med hendes øvrige gode Venner fra hende, og aflægge til Dem alle hendes forbindtligste Tak! —«

I Aaret 1825 fejrede Skolen sit 50-Aars Jubilæum. I den Anledning forfattedes en Kantate, som ogsaa sendtes til Skolens tidligere Elever. Marthe S o r t e r u p, Vinhandlerdatter fra Næstved, der sammen med fire yngre Søkende havde gaaet i Skolen, siden var blevet gift med Apoteker Møller paa Vesterbro i København, og nu sad som ung Enke med fire Dreng, sender herfor en varm Tak til Sønnichsen, hendes »Vejleder i Ungdommens Aar, og særligt til Lærerinde Søster C r ø g e r, »thi under hendes gode Vejledning lærte jeg først rigtig at vælge det rette og gode«, skriver hun.

Blandt andre, der takker for den tilsendte Kantate, er Silkegrosserer A. F. T u t e i n, København, og Købmand J. K r a -

mer, Tønder. Den sidste mindes som én af de 988 Elever, der i de forløbne 50 Aar er blevet opdragne i Christiansfeld, baade visse smaa Ubehageligheder, men særlig som det vigtigste to Opdrageres gode Udsæd i hans unge Hjerte. Det var Mathias Iversen fra Lydersholm og Christian Hansen fra Esmark i Angel. Den første har i fortrolige Samtaler paa Spadsereturene haft stærk Indflydelse paa ham, den anden har i Bibeltimen Onsdag Formiddag med Varme lagt Eleverne det ene fornødne paa Sinde. Og det afgørende for ham blev, at disse to Herrnhutere viste sig i Sandhed selv at høre Kristus til. — Altsaa her som overalt det levende Eksempels bestemmende Magt!

Blandt de Elever, der døde under deres Ophold i Christiansfeld, var Julie v. Astrup, om hvem Faderen skriver 4. 7. 1826: »... Min lille elskede Julie fandt en Grav hos Dem, paa et yndigt Sted, og en Forberedelse til sin Hjemgang, der skjænkede hendes barnlige Sjæl en Modenhed, som var mærkelig for hendes Alder...« —

Vartovpræsten C. J. Brandts Forældre i Nyborg havde begge besøgt Skolen i Herrnhuterbyen. Moderen, Louise, født Boesen, fra Vigerslev Præstegaard, skriver herom 28. 6. 1829 til Sønnichsen: »... Med den varmeste Længsel, dog engang igien at kunde, til Opmuntring og Velsignelse for mit Hjerte, gjøre et Besøg i det kiere dyrebare Christiansfeldt, beder jeg herved paa det oprigtigste undertiden i Kierlighed at maatte erindres af Dem og Deres...«. Og Faderen, Købmand Peter Brandt, regner det ved Bedstefaderens, Svendborgkøbmanden Hans Caspar Brandts Død i 1840, til Børnenes fornemste »Arvedel«, at de alle er blevet »opdragne i den kære Menighed«. (Brev 29. 9. 1840 med Meddelelse om Faderens Død).

Erasmus J. Petersen, Søn af den kendte Stænderdeputerede i Dalby, viser sin Sprogfærdighed ved at sende et Brev paa Fransk til sin gamle Lærer, Pastor Roentgen (24. 10. 1840).

Til Slut skal meddeles (i Oversættelse) en Fødselsdagshilsen til Roentgen fra Anna Frick, Horsens, der 18. 12. 1847 paa korrekt Tysk takker sin Lærer for al Omsorg i de to Aar, hun

var i Christiansfeld. »...Aah hvor ofte tænker jeg ikke med Længsel paa Christiansfeld, paa de dejlige Undervisningstimer, hvori De opmuntrede os til at elske Jesus over alt andet...«. Hun vil henregne Aarene paa Skolen til de lykkeligste i sit Liv og særligt mindes Juleaften i Christiansfeld. »...Aldrig har jeg oplevet skønnere Jul end i Christiansfeld, de Tusinder af Lys Juleaften, hvilket skønt Sindbillede er de ikke paa, at der var Mørke og Mulm i Verden, men Kristus blev født og bragte Lys...«.

VI.

Skolens historiske Betydning.

En saa særpræget Skole, som Opdragelses-Institutet i Christiansfeld var det, maatte øve sin Indflydelse i Tiden. Jeg skal nu forsøge at give en Vurdering heraf under et tredobbelt Synspunkt, nemlig et religiøst, et nationalt og et pædagogisk og herunder særlig have Skolens snævrere Opland Nordslesvig i Tankerne.

1. Da Kolonien og Menigheden Christiansfeld i Slutningen af det 18. Aarhundrede skød frem som en Kvist af tør Rod her i vore Lande og tiltrak sig Opmærksomhed fra hele Norden, var det utvivlsomt den der oprettede Skoles gammelkristelige Grundsigte, der gav Institutet Præg og Navn. Det var et Slags evangelisk Kloster, en statsfri Menighedsskole, som pietistisk vakte Hjem med Tryghed kunde betro deres Børn.

I et Udkast fra 1774 til den kommende Skoles Undervisningsplan siges der om dette Skolens kristelige Grundsigte: »Hos samtlige Børn skal intet spares, hvorved de kan tilskyndes til at overgive sig til Herren, der med sit dyrebare Blod har købt dem til sin Ejendom«, og man venter at modtage »haabefulde Børn med det Vidnesbyrd, at Helligaanden arbejder paa deres Hjerter.«

Blandt de Forældre her i Nordslesvig, der sendte Børn til Opdragelse i Christiansfeld, var — som allerede nævnt — den kendte Tingskriver J a c o b K l o p p e n b u r g i Gram. Han var

Pietist og giver i Anledning af sin Plejesøn Jacob Hansens Optagelse i Institutet (i Brev paa Tysk af 13. Marts 1802) en Skilddring af sin »Hjertetilstand«, som vel ogsaa kan have en vis personalhistorisk Interesse. Han har haft lidt Vanskelighed med at acceptere den opgivne Pensionspris fra Christiansfeld, »da Barnet ikke er vort eget«, men har nu alligevel bestemt sig, og skriver saa:

»Hvad Omkostningerne angaar, da skal disse jo ganske vist tages i Betragtning. Men paa min Side volder det ingen Vanskelighed, da jeg med alt, hvad jeg er og har, betragter mig som Frelserens Ejendom. Paa den Maade er jeg kun Husholder over det, som Han har givet mig, for at jeg skal bruge det til Hans Æres Pris og til Gavn og Tjeneste for mine Nærmeste og Medmennesker, især Hans Menighed, Hans Ejendomsfolk. — Thi intet kan glæde mig mere end Hans Folks Berømmelse, og intet bedrøve mig mere end dets Forsmædelse, hvori jeg inderligst tager Del. — Han Selv er Hans kære Menigheds Hoved. — Og naturligvis, naar Hovedet lider, da lider alle Lemmerne med. Han er alene Hjertekenderen, der gennnemskuer og kender os alle som i et Spejl, at end ikke den ringeste Kærlighed til denne Jords Ting, hvad Navn de end monne have, ingen Tilbøjelighed i vore Hjerter forbliver skjult for Ham, og derfor stiller jeg mig saa villigt, aabent og uden Forbehold frem for Vor Herre. Ganske vist kommer derved kun Elendighed og Skrøbelighed for Lyset; noget godt i Hans Øjne kender jeg ikke. Men ogsaa i al min Elendighedsfølelse, naar jeg intet skjuler for Ham, aabenbarer Ham alt, og forraader Fjenden snart her og snart der, ser og mærker jeg Hans Nærværelse; intet kan vederkvæge og opmuntre mig med rigere Trøst end Han, netop i den Situation. Derfor er jeg altid vel til Mode, men heller ikke længere, end jeg forbliver i dennne Hjertestilling overfor Ham.

Se, kære Broder, det er min Hjertetilstand!...« —

Det er forstaaeligt, at de pietistiske Kredse i Nordslesvig og andet Steds, som Kloppenburg her repræsenterer paa saa ægte og smuk en Vis, hilste Skolen i Christiansfeld velkommen. Men Skolen selv laa, som jeg har prøvet at vise det i det foregaaende, ikke helt paa den pietistiske Linie, men paa en religiøst og menneskeligt friere. Den maa derfor ogsaa antages som Helhed at have virket i en friere Retning og have opdraget en Slægt, som var religiøst mere frigjort end Fædrene, uden at miste Religionens dybe Rodfæstethed.

Men Eleverne gik jo ikke blot i Skole, men havde ogsaa deres midlertidige Hjem i Christiansfeld. Og der maa regnes med, at der blandt disse jævne Stue-Brødre og -Søstre, som Børnene var betroet til udenfor Skoletiden, fandtes mere snæversynede Mennesker, som kan have virket religiøst forkvklende ind paa unge Sind. I en Protokolanmærkning allerede fra 1786 hedder det saaledes, at en bestemt Stue-Foresat (hvem Børnene jo paa sin Vis var priggivet i godt som i ondt), »venligst skal paamindes om, at han i sin Omgang med Børnene maa tage sig i Agt for alt snævert og lovmæssigt, og ikke gennem for megen Prædiken og Forelæsning af gudelige Skrifter maa gøre Børnene enten til Hyklere eller bibringe dem Afsmag overfor Hjerteanliggender«. Denne Mand har altsaa vist Nidkærlighed uden Forstand og ikke behandlet sine undergivne med den psykologiske Sans for Barnet, som Zinzendorf havde anvist.

Naar Christiansfeld blev uforglemmelig for nogle Elever, medens andre siden hen kunde ønske, at de aldrig var blevet sendt til dette Sted, da er det sikkert Koloniens hele religiøse Atmosfære, der har skilt Vandene i Børnenes Sind. Den har været stærk og indtrængende, næppe paatrængende, med sine daglige Andagter og religiøse Øvelser. Bl. a. skulde de daglige Løsenstekster læres uden ad af Børnene. Men den rigelige Brug af Salmesang maa til Gengæld have tiltalt Barnesind og have afbalanceret det religiøse Indtryk. For nogle blev Christiansfeld-Religionen da en afgørende Hjælp for Livet, for andre betød den sjælelig Vold og paafølgende Foragt for »Kristjansfelter-Væsenet«. Men som Helhed vil jeg tro, at f. Eks. den svenske Baronesse Regina de Fleetwood, født v. Köhler ikke er blevet skuffet, naar hun (i Brev til Christiansfeld fra 1799) ventede, at hendes Søn i Herrnhuter-Skolen »ikke just skulde blive en højlerd Mand, men en retskaffen Kristen og et gavnligt Medlem af Samfundet«. — Herrnhuterne har med Rette haft Ord for paa helhjertet Vis at »give Gud, hvad Guds er, og Kejseren, hvad Kejsere er«. Og derfor har deres Skoler uden

Tvivl ogsaa fostret mange »Mænd med faste Hjerter« og »fromme, stærke Kvinder«. Jeg har selv mødt en Del af disse i Nordslesvigs Sogne.

2. Om Skolens nationale Betydning kan der først blive Tale sammen med Nordslesvigs nationale Vækkelse i Midten af forrige Aarhundrede. Det gik da i denne det nationale Valgs Tid, som det efter Skolens tyske Oprindelse og stadige tyske Forbindelse ikke kunde ventes anderledes. Ledelsen stillede sig paa tysk Side. Dens daværende anerkendt dygtige Inspektør, Pastor R o e n t g e n, maatte efter hele sin Fortid tage Parti for Tyskheden i Grænselandet. 1839 indførte han militære Øvelser i Skolen, som om han anede den kommende Udvikling af Tingene.

Det viste sig da ogsaa fortrinsvis at være hjemmetyske Hjem i Nordslesvig, som under Roentgens Inspektorat i stigende Tal sendte deres Børn til Christiansfeld. Et typisk Udtryk for disse Kredses Indstilling giver vel et Brev fra Gaardejer P e d e r H. V i n t e r i Søndernæs, Brøns Sogn. Han skriver (8. 8. 1845) med Henblik paa Sønnens Ophold i Christiansfeld, der forresten under ingen Omstændigheder ønskes forlænget ud over Konfirmationsforberedelsen (paa Tysk), bl. a.:

Kjere Her Pastor Röntgen!

.... Det gjorde mig hierteligt Ondt, da jeg besøgte Dem Her Röntgen! at jeg ikke kunde tale Tydsk med Dem ang. min Søn. Hvad der egentlig laae mig paa Hiertet at tale med Dem om var, at han faar lært saa meget som muligt de toe Punkter, nemlig det første at han bliver bekiendt med Frelserens Sag, hvad han har givet, da hans Kierlighed drev ham i Døden for os, og om vort fordærvede Hierte og den Fare et ungt uerfarent Hierte svæver i, naar han ikke vil lade sig bevare af ham, det andet er det Tydskesprog, som han skal overhøres i til næstkommende Paaske. Du tager mig ikke ilde op, at jeg gientager dette Ønske, som er min og min Families Hovedbegiering. Forøvrigt dersom han skulde have tilovers fra disse toe Hovedpunkter, da er det os meget kiert at han lærer andre Videnskaber ved Siden af....«.

I et senere Brev (26. 11.) gentager Faderen sit Ønske om at faa Sønnen hjem til Konfirmationen (paa Dansk). Eventuelt kunde han efter Konfirmationen fortsætte paa Skolen til Juli,

ogsaa »gjerne slippe Tegning og alt anden Lærdom, naar han maatte kun blive ved det Tydskesprog og Relligion«, men siden (til Høhøsten) skal han hjem og »være Bonde«. — —

Hjømmetyske Bønder, som — af økonomiske Grunde — havde valgt Bejleren fra Syd, var hjælpeløse, naar det gjaldt den Trolovedes Sprog, men nu skulde deres Børn ikke længere være »Bondepige« og skamme sig over deres foragtede Modersmaal, men lære »tyske Frøken«' ens »fine« Sprog i Christiansfeld, saa de kunde klare sig »ved Hove«.

Mellem Krigene var Christiansfeld den eneste tyske Skole i Nordslesvig, hvorfor den ogsaa fik stigende Søgning fra tyske Hjem i Nordslesvig, der her kunde faa deres Børn underviste og konfirmerede paa Tysk. I Skolens Aarsoversigt fra 1852 klages der over, at tre dygtige Lærere — foruden Inspektøren selv — har maattet forlade Byen og Skolen, efter at de »i en Aarrække har haft Tjeneste i Institutet og vundet baade Forældrenes Tillid og deres Elevers Kærlighed, . . . tilmed da de af Erfaring kendte Forholdene her i Landet og i denne Tid var udsatte for politiske Forfølgelser, der udgik fra ejderdanske Civilembdsmænd og Gejstlige, for hvem vore tyske Instituter i det danske Nord Slesvig er en Torn i Øjet.« — Ogsaa to andre tro og dygtige Lærere gik Syd paa efter Slesvig-Holstenernes Nederlag 1850. I to følgende Aars Oversigter (1854 og 55) siges det dog udtrykkeligt, at »man i det forløbne Aar ikke har lidt under politiske Forfølgelser«. Skolen havde jo i 50'erne en Københavner til Inspektør.

Efter 1864 blev Christiansfeldskolen under dens nye Ledere et villigt Redskab for de tyske Bestræbelser i Grænselandet. 1867 nedskriver Inspektøren i sin Aarsoversigt følgende betegnende Overvejelse: »Under den nuværende Uvisheds Tid vil der ikke være meget at gøre, men hører denne op, og Nordslesvig forbliver hos Preussen, da maa Christiansfeld efter min Mening endnu mere end hidtil antage Karakteren af et tysk Institut.« Aaret efter faar hans Drømme et endnu mere konkret Udtryk: »En tysk Skole for Nord Slesvig, hvis Elever føres frem til Eks-

amen for ét-aarig-frivillige,^{o)} det var et Program, for hvilket jeg vilde arbejde med stor Kærlighed, selvom Pensionatet ved Siden af var meget lille, . . . med ét Maal for alle, nemlig tysk Sprog og tysk Dannelse. Ganske vist kan saa ved Siden heraf ikke ogsaa dansk Sprog dyrkes. E t S p r o g maa være Hoved-formaalet, og alle andre underordnes dette og gælde som fremmede Sprog. — Saadan er det nu med det danske. Det staar paa samme Linie med Engelsk og Fransk.« —

Da Nordslesvigs Skæbne saa foreløbig blev afgjort ved Preussens Sejr over Frankrig, der ogsaa i Christiansfeld opfattedes som »en Guds Dom« og »en Løftestang til Guds Riges Opbyggelse i de store Dimensioner«, foranstaltede Ledelsen den 30. Januar 1871 »en Glædesfest for Paris' Kapitulation« og angav dermed den fremtidige Kurs. Fra Nordens Lande ventede man nu ikke flere Elever, idet »den franske Krigs Resultater har fyldt samtlige Skandinaver med Had og Forbitrelse mod Tyskland«. Til Gengæld syntes der at aabne sig en Dør for Skolen blandt »Albions Sønner«, som man foretrak fremfor Nordslesvigs Bøndersønner med deres »ubehøvlede Væsen« og »stærkt materielle Interesser«.

Man var glad for, at de nye preussiske Myndigheder foreløbig helt undlod at blande sig i Skolens Anliggender, efter hvad man — ikke med Urette — formodede, fordi »vore herværende Instituter nær ved den jydsk Grænse er velsete af Regeringen paa Grund af v o r g e r m a n i s e r e n d e I n d f l y d e l s e paa Omegnens landlige Befolkning«. Af Hensyn til enkelte nye danske Elever vil man dog fremhæve, at Institutet »ikke befatter sig med Politik« og fremdeles ogsaa vil hævde sin »internationale Karakter« (1874). 1879 havde man endnu intet mærket til »Statens Indblanding i vore Skoleanliggender«. Først 1889, efter Udstedelsen af den berygtede prøjsiske Skoleanordning af 18. December 1888, mødte Skoleraad S a s s fra Regeringen i Slesvig

^{o)} Tysk Betegnelse for Realeksamen, hvis Absolventer havde Privilegium paa kun ét Aars, frivillig Militærtjeneste, hvorefter man blev Officersaspiranter.

sammen med Kredsskoleinspektør Stegelmann fra Haderslev op i Skolen og stillede Krav om præsisisk Ensretning. Dermed var Skolens Karakter af »international« Kostskole forbi. For Fremtiden rangerede den paa Linie med andre offentlige tyske Realskoler i Grænselandet, hvis fornemste Opgave det var at fremme tysk Sprog, Kultur og Sindelag blandt Landets opvoksende Slægt, især den fra Landbefolkningen. Man var blevet en »helt igennem tysk Skole«, der gik Statens Ærinde mod den danske Befolknings Ønsker, efter Sigende dog ikke med den øvrige Menigheds udelte Tilslutning.

3. Pædagogisk var Christiansfeld-Skolen utvivlsomt lidt af et Særsyn i Tiden. Aand og Metode i dens Undervisning harmonerede ingenlunde med den gamle »sorte Skole«, dens Foragt for Modersmaalet, Brug af Riset, Katekismelærdom og Eksamensterperi, og ligesaa lidt med den nye præussiske Skole, dens militære Sigte og statslige Tvang. Tværtimod, man var i Pagt med Brødre-Biskoppen Amos Comenius' aandsbestemte og naturgrædede pædagogiske Principper og dermed et godt Stykke forud for sin egen Tid og Omgivelse.

Dr. E. Kaper, den kendte Skoleborgmester, hentyder her til i en lille Udtalelse, fremsat i Aarsskriftet 1937 for den nuværende Christiansfeld-Realskoles Elevforening »Mine Forfædre har boet under den herrnhutiske Tradition«, skriver han. »Endnu min Bedstefader, født i Tønder, en fremragende Skolelærer i Lindholm i det frisiske, byggede sit Opdragersyn paa den gamle Lære. Men han var en mild og glad Mand. Hvor dette Syn parres med Alvor overfor Livets Ansvar, naas store Ting«. — Han minder tillige om den tyske idealistiske Digter Schillers Verslinier i dennes Digt »Die Glocke«, en ophøjet Hyldest til det religiøst indviede, Samfundet tjenende Borgerhaandværk, som netop Herrnhuterne var de smukkeste Repræsentanter for:

»Denn wo das Strenge mit dem Zarten,
Wo Starkes sich und Mildes paarten,
Da gibt es einen guten Klang.«

Opdragelsen i Christiansfeld synes at have kunnet forene Strenghed og Mildhed paa en frugtbart Maade og har utvivlsomt med sit ligelige Hensyn til Aandens Gaver og Naturens Anlæg virket karakterdannende paa unge, modtagelige Sind, der kom ind under dens sollyse Indflydelse.

Herrnhutismens pædagogiske Linie er paa dansk Folkegrund fortsat i den grundtvigske Friskole og Højskole.

Sammenfattende tør det siges, at Kostskolen i Christiansfeld har øvet en historisk betydelig Gerning, som ikke mindst Nordslesvig har nydt godt af. Maa vi — set med danske Øjne — end klage over, at den har virket nationalt svækkende og til Fremme for Tyskheden i Grænselandet, saa bør vi dog fremhæve med Anerkendelse, at den tillige har virket kristeligt bevarende og pædagogisk ansporende, hvilket ogsaa gennem de skiftende Tider er kommet det danske Nordslesvig til Gode.⁷⁾

⁷⁾ Rektor E. Tauber fremsætter i sine »Memoriae Coldingenses«, trykte i »Haderslev-Samfundets Aarsskrift«, 1942, S. 15 ff, en ret afvisende Bedømmelse af Christiansfeld-Skolens religiøse og pædagogiske Betydning (omkring 1820). Han skriver bl. a.: »Væsenet drives her alt for overfladisk og fabelmæssigt . . . Den udvortes Quindelighed dannes vel her til en Normaldyd, som synes frappant. Men adskillige Exempler have belært mig, hvor svagt disse afrettede Pupper bestaae mod Verdenslivets Fristelser. Det synes næsten, som den fyrige Ungdom, der udgaaer fra disse Klosterskoler, efter sin Indtrædelse i den store Verden, alt for ofte vil holde sig skadesløs for det glædeløse Liv, hvori den saa sin Barndom hensvinde. Udelukkelse fra Livets uskyldige Glæder, paa en Tid, da Tilbøjelighederne saa stærk indbyde til disse, er naturstridig.«

Denne efter Indhold og Ordvalg i høj Grad subjektive Karakteristik maa dog ses paa Baggrund af Autorens fra Herrnhutismen vidt forskellige religiøse og pædagogiske Indstilling og kan ikke gælde som en historisk retfærdig Dom. Han var klassisk Humanist og religiøs Rationalist og synes ikke at have haft nogen Sans for det bærende evangeliske i Christiansfeld-Opdragelsen, hvilket ogsaa hele hans øvrige negative Syn paa Herrnhuterne som »skinhellige«, »umoralske«, »intollerante«, »pengegridske«, »drikfældige« m. v. tilstrækkeligt stadfæster. Han fabulerer i Tidens egen aandeligt overfladiske Stil og har — betegnende nok — kun faaet Øje paa sin Modparts »Orden og Reenlighed«, »Flid . . . og Velstand«, der dog skulde synes at tyde paa en renere Kilde end den af ham angivne. —

(I et kommende Hefte af »Sønderjydske Aarbøger« vil der blive trykt en Fortegnelse over Christiansfeld-Skolens Kost-Elever fra 1775 til 1891).

Utrykte Kilder.

Skolearkivet i Christiansfeld, der bl. a. indeholder: Personallister (delvis meget ufuldstændige); Protokoller (1785—1805, 1835—61); Prospekter (1774, ca. 1795, 1846; ca. 1872; 1882); Aarsoversigter (1852—90); Instruktioner (1836, 1864); Diarier (1882—91); Adressebog; Korrespondance (1799—1847); Forskelligt, bl. a. et værdifuldt Privathefte med Optegnelser om herrnhutisk Opdragelse, skrevet af en Forstanderinde i Pige-Skolen.

Desværre har det for Tiden ikke været muligt at fremskaffe et Billede af Skoleinspektør S. Sønnichsen.

For Imødekommenhed under Benyttelsen af Arkivmaterialet i Christiansfeld, vil jeg gerne udtale min hjertelige Tak til Hr. Pastor Paul Fabricius ved Brødremenigheden i Christiansfeld.
